

فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال یازدهم، شماره سوم (پیاپی ۴۱)، پاییز ۱۴۰۱

شاپای چاپی ۲۳۲۲-۲۱۳۱ شاپای الکترونیکی ۴۷۶X-۲۵۸۸

<http://serd.khu.ac.ir>

مقاله پژوهشی

صفحات ۹۷-۱۲۲

تحلیل اثرگذاری توان ژئوتوریستی دریاچه زریوار بر اقتصاد نواحی روستایی پیرامون

عبدالمجید احمدی*: استادیار گروه جغرافیا، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران.

پذیرش نهایی: ۱۴۰۰/۱۱/۱۵

دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۰۸/۱۲

چکیده

هدف پژوهش آمیخته (کمی-کیفی) حاضر که با روشی توصیفی-تحلیلی انجام گرفته؛ آسیب‌شناسی وضع موجود مهمترین، موانع و مشکلات موثر بر عدم بهره‌مندی رضایت‌بخش نواحی روستایی پیرامون دریاچه زریوار از توان ژئوتوریستی آن در راستای تنوع‌بخشی اقتصادی و ارائه راهکارهای کاربردی در جهت تغییر این وضعیت می‌باشد. در راستای تحقق این امر نیز، داده‌ها به روش پیمایشی و به صورت هدفمند از میان مسئولین، مدیران گردشگری و توسعه‌ای منطقه، دهیاران، شوراها و آگاهان پنج روستای مجاور تالاب زریوار (دره تفی، نی، کانی‌سانان، کانی‌سفید، ینگجه)، متخصصان دانشگاهی و محققان دارای سابقه پژوهش در ارتباط با اثرگذاری تالاب زریوار در اقتصاد منطقه، سرمایه‌گذاران بخش خصوصی در بخش گردشگری تالاب زریوار، صاحبان کسب‌وکارهای خرد موقتی وابسته به گردشگری و گردشگران بازدیدکننده از تالاب زریوار و ورودی به روستاهای مورد مطالعه، گردآوری و در بخش کیفی با تکنیک تئوری بنیادی و در بخش کمی با روش تحلیل عاملی، تجزیه و تحلیل گردیدند. نتایج، نشان دادند که چهار عامل اصلی نارسایی‌های مدیریتی، ضعف برنامه‌ریزی و کمبود خدمات و امکانات مورد نیاز جهت تنوع‌بخشی اقتصادی و توسعه ژئوتوریسم؛ ضعف در تامین منابع مالی و فضای امنیتی حاکم بر روستاهای مرزی مورد مطالعه؛ نارسایی‌های اجتماعی و فضای نامناسب کسب و کار؛ و ضعف در بازاریابی و آموزش و کمبود تقاضا که دربرگیرنده ۶۰ شاخص یا مانع بودند، مهمترین موانع و چالش‌های پیش‌روی تنوع‌بخشی به اقتصاد روستاهای حاشیه تالاب زریوار بواسطه گسترش ژئوتوریسم می‌باشند. در این میان، عامل اول، یعنی؛ نارسایی‌های مدیریتی، ضعف برنامه‌ریزی و کمبود خدمات و امکانات مورد نیاز با دارا بودن بیشترین تعداد شاخص‌ها یا موانع تجمع‌یافته و بیشترین مقدار ویژه، مهمترین و اثرگذارترین، مانع شناخته شد.

واژگان کلیدی: ژئوتوریسم، اقتصاد روستایی، تالاب زریوار، شهرستان مریوان.

* a.ahmadi@razi.ac.ir

(۱) مقدمه

حل فوری مشکل معیشتی روستاییان، نیازمند تنوع بخشی اقتصادی است (علیپور و پایدار، ۱۳۹۵: ۴۶؛ قیداری و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۹۸؛ محمدی و رستمی، ۱۳۹۸: ۲۰۳). متنوع بودن فعالیت های اقتصادی روستا با رفع مانع اصلی توسعه روستایی یعنی فقر، منجر به پایداری نظام روستایی می شود؛ چرا که انعطاف پذیری و تاب آوری بیشتر روستاییان را در مواجهه با روندهای ناگهانی و فشارهای اقتصادی، اجتماعی و طبیعی به همراه دارد. به طور کلی تنوع بخشیدن به اقتصاد روستایی، زمینه ها و امکان های بیشتری را جهت تغییر شرایط ناپایدار و در حال زوال با شرایط پایدار و افزایش فرصت ها فراهم می آورد (Ellis, 1999: 4؛ Anania et al, 2003: 8؛ طیب نیا و برادران، ۱۳۹۲: ۴۲؛ جوان و قاسمی، ۱۳۹۳: ۲۴۶؛ قیداری و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۹۸). در این راستا نیز، گسترش گردشگری به طور عام و به ویژه گسترش ژئوتوریسم در دو دهه اخیر به عنوان یکی از اقسام جدید و پرتعداد بازار گردشگری (Newsome et al, 2012: 22) مبتنی بر جذب گردشگران با انگیزه های ویژه طبیعت گردی، مسئولانه و جامعه محور بودن و برگرفته شده از فلسفه گردشگری پایدار (Vincent et al, 2018: 22؛ Farsani et al, 2013: 8؛ Ehsan et al, 2016؛ Allan, 2019: 25) با ایجاد فرصت های جدیدی در نواحی روستایی از جمله: ایجاد درآمد، افزایش مشاغل مستقیم و غیرمستقیم و رشد پایدار، تقویت و تامین هزینه های ایجاد زیرساخت ها اقتصادی و اجتماعی، تحرک بخشیدن به سایر بخش های اقتصاد روستا، جذب سرمایه های خرد محلی و خارجی، گسترش و تقویت اقسام دیگر گردشگری در روستا (گردشگری سلامت، ماجراجویانه، ورزشی و...)، تقویت مشارکت و مدیریت محلی، امنیت و آسایش ساکنین محلی و حفاظت از منابع و میراث طبیعی و فرهنگی روستا (لنگرودی و ازگمی، ۱۳۹۶: ۱؛ Farsani et al, 2013: 8؛ Dowling and Newsome, 2018: 9؛ Newsome et al, 2012: 22؛ Escorihuela, 2017: 63؛ Wéber et al, 2015: 318) می تواند به عنوان یک راهبرد کارآ در زمینه توسعه روستایی، نقش مهمی در متنوع سازی اقتصاد و پایداری معیشت جوامع روستایی ایفا نماید (جدیدی و بدری، ۱۳۹۵: ۶۵؛ Ólafsdóttir, 2018: 2).

در این میان، یکی از آثار ژئومورفولوژیکی که به دلیل محیط زیستی بسیار جذاب و ارزش علمی و تفریحی آن به عنوان توانمندی و مزیتی در راستای توسعه ژئوتوریسم و ارتقای سطح کیفیت زندگی مردم محلی، محسوب می شود، تالاب ها می باشند (Tavares and Beigi and Khademolhoseini, 2010: 170؛ Beigi and Pakzad, 2010: 169؛ Henriques, 2012: 205). زیستگاه های تالابی یکی از با اهمیت ترین اکوسیستم های طبیعی هستند که از دیرباز نقش بسزایی در توسعه جوامع روستایی اطراف خود ایفا کرده اند و امروزه نیز، با جذب گردشگران بیش از پیش به این اثرگذاری های مطلوب شان افزوده اند (صالحی و اشکیکی، ۱۳۹۲: ۱۰۶). توسعه ژئوتوریسم در نواحی تالابی که برخلاف گردشگری انبوه، موجب حفاظت از تالاب ها نیز، می شود و اثرات اقتصادی پایداری را که مهمترین آن ایجاد تنوع در منابع کسب درآمد ساکنین محلی می باشد، شکل خواهد داد. این در حالی است که بهره مندی از منافع اقتصادی تالاب ها بواسطه گسترش ژئوتوریسم، نیازمند وجود بسترهای متعددی است؛ زیرا که گردشگری به طور عام و ژئوتوریسم، به طور خاص، به عنوان فعالیتی گسترده و چندبخشی (کاظمی، ۱۳۹۰: ۱۶) متشکل از عناصر و

خرده سیستم‌های متعدد و ارتباطات درونی و بیرونی گسترده و پیچیده عرضه و تقاضا و محیط پیرامونی موثر بر آنها؛ زمانی می‌تواند به نقش خود به عنوان تحقق‌دهنده توسعه عمل کند که همه عناصر این سیستم از لحاظ کمیت و کیفیت در یک مجموعه هماهنگ شده با یکدیگر قرار داده شوند (کاظمی، ۱۳۹۰: ۵۲؛ فراهانی و همکاران، ۱۳۹۶: ۷۸).

همچنین، تنوع‌بخشیدن به اقتصاد روستاها نیز، نیامند ایجاد بسترهایی مناسب و فراهم بودن فضای کسب و کاری مطلوب می‌باشد تا بتوان متناسب با توانمندی‌ها به راه‌اندازی کسب و کارها نوپا و بقای آنها امیدوار بود (دانشور، ۱۳۹۸: ۲).

بر این اساس نیز، در پژوهش حاضر به وضعیت بهرمندی اقتصادی نواحی روستایی پیرامون تالاب بین‌المللی زریوار در شهرستان مریوان از پتانسیل‌های ژئوتوریستی این تالاب پرداخته شد. تالابی که به دلیل ویژگی‌های منحصر به فرد زیستی و تلفیق با محیط طبیعی بکر، سالانه جاذب گردشگران داخلی بسیار و تا حدی گردشگران خارجی است. این در حالی است که بواسطه نزدیکی این تالاب به شهر مریوان با وجود قرارگیری مستقیم روستاهایی از دهستان زریوار در قسمت دیگری از تالاب، گردشگران داخلی و خارجی تنها از قسمت ورودی شهر از تالاب بازدید کرده و به شهر مریوان باز می‌گردند. تنها سهم این روستاها، در فصول گرم سال، بهره‌مندی بسیار اندک از بازدیدکنندگان شهر مریوان می‌باشد که به صورت عبوری از این روستاها در آخر هفته‌ها گذر می‌کنند. شرایط میدانی، منعکس‌کننده این وضعیت می‌باشد که نشانی از تنوع‌بخشی به اقتصاد این روستاها به واسطه بهره‌مندی از توان ژئوتوریستی تالاب زریوار با ایجاد کسب و کارهای خرد وابسته وجود ندارد و اشتغال در این روستاها بیشتر وابسته به کشاورزی در خاک حاصلخیز تالاب و کولبری است که به دلیل کشاورزی سنتی و درآمد اندک و سختی و دشواری شغل کاذب کولبری؛ فقر، بیکاری و مهاجرت به شهر مریوان و شهرهای بزرگتر، جهت کسب درآمد و اشتغال، در میان سرپرستان خانوار و نیروی کار روستاهای اطراف تالاب مشهود می‌باشد. زنان نیز، به عنوان نیروی پنهان اشتغال در این روستاها که می‌توانستند با رونق ژئوتوریسم، نقش پررنگی در تنوع‌بخشی به اقتصاد خانوار و روستا ایفا نماید، تنها در فعالیت‌های کشاورزی به صورت محدود شرکت دارند. بعلاوه تخریب و آلودگی بیش از حد تالاب نیز، از سوی مردم محلی و گردشگران، آینده‌ای پرچالش را برای بقای آن شکل داده است. بر این اساس، می‌توان پی‌برد که ژئوتوریسم در این منطقه روستایی با وجود پتانسیل بسیار بالای تالاب زریوار و محیط طبیعی بکر پیرامون آن نتوانسته است که به عنوان فعالیتی اثرگذار مطرح و مورد استقبال قرارگیرد و نقشی در حفظ تالاب و توسعه اقتصادی و اجتماعی روستاهای اطراف آن داشته‌باشد و با تنوع بخشی اقتصادی این نقاط روستایی را در مسیر توسعه قرار دهد. با توجه به این اصل که شناخت جامع وضع موجود به منظور شناسایی موانع و مشکلاتی که این وضعیت نامطلوب را جهت بهره‌مندی روستاهای اطراف تالاب زریوار از مزایای ژئوتوریستی این تالاب موجب شده‌اند؛ کلید اصلی برنامه‌ریزی و مدیریت صحیح در راستای حفظ تالاب و حرکت در مسیر رونق و توسعه ژئوتوریسم و جذب گردشگران با انگیزه‌های خاص ژئوتوریستی در منطقه و به تبع آن تنوع‌بخشی

به اقتصاد روستاهای وابسته به آن خواهد؛ پژوهش حاضر نیز، با طرح سوال اصلی زیر، در پی تحقق این هدف می‌باشد.

سوال اصلی: مهمترین، موانع و مشکلات موثر بر عدم بهرمندی نواحی روستایی اطراف تالاب زریوار از توان ژئوتوریستی آن در راستای تنوع بخشی اقتصادی کدامند؟

(۲) مبانی نظری

تنوع در اقتصاد و معیشت روستایی به معنی تلاش افراد و خانوارهای روستایی جهت ایجاد منابع جدید درآمدی و اشتغال و افزایش انتخاب‌ها، جهت کاهش تاثیرات بحران‌های اقتصادی، اجتماعی و محیطی است (Assan, 2014:2). اهمیت تنوع بخشی اقتصادی به حدی است که امروزه اندیشمندان توسعه روستایی؛ توسعه اقتصادی و معیشتی روستاها را از طریق تنوع بخشی، استراتژی می‌دانند که معادل تحقق خود توسعه روستایی است (علیپور و پایدار، ۱۳۹۵: ۴۶). در رویکرد معیشت پایدار نیز، توانایی گریز از فقر روستاییان به میزان دسترسی به دارایی‌ها بستگی دارد و هرچه گزینه‌های انتخاب و افزایش دارایی‌های بیشتر باشد؛ قدر مسلم؛ حذف فقر روستایی نیز، میسرتر خواهد بود (Ellis and Allison, 2004:4). جهت متنوع سازی اقتصادی، بایستی؛ فضای کسب و کار مناسب که زمینه ساز جذب سرمایه‌ها و رشد فعالیت‌های اقتصادی نوپا گردد، توسط دولت در محیط روستایی ایجاد گردد. تاکید اصلی در متنوع سازی اقتصادی محیط‌های روستایی با توجه فضای کسب و کار روستایی، متکی بر کسب و کارهای خرد می‌باشد (دانشور، ۱۳۹۸: ۱۵).

در این میان، ژئوتوریسم به عنوان فعالیتی سودآور و پرترفدار در بازار پرمفعت گردشگری، قدر مسلم؛ می‌تواند در صورت وجود فضای مناسب کسب و کار با گسترش کسب و کارهای خرد، زمینه ساز تنوع بخشی به اقتصاد روستاهای دارای این توانمندی گردد. گسترش ژئوتوریسم در نواحی روستایی به ویژه در کشورهای در حال توسعه اقدامی در راستای ایجاد اقتصادی پایدار و خرج از انزوا اقتصادی و اجتماعی خواهد بود (Farsani et al, 2013:7). ژئوتوریسم، یکی از تلاش‌هایی است که در راستای حرکت در مسیر گردشگری پایدار در دهه ۱۹۹۰ و با مطرح شدن رویکرد پایداری مطرح و در مقاصد گردشگری مورد استقبال و برنامه ریزی قرار گرفت (Ehsan et al, 2016:229). براین اساس، هدف ژئوتوریسم، افزایش فرصت‌های توسعه گردشگری در عین حفاظت از چشم انداز محیط طبیعی و جاذبه‌های طبیعی مقصد است (Newsome et al, 2012:22). هوس (۱۹۹۵) در یکی از اولین تعاریف، ژئوتوریسم را سفر گردشگران به مقاصد دارای پدیده‌های زمین شناسی و چشم انداز طبیعی منحصر به فرد، فراتر انگیزه زیبایی شناسی و به منظور یادگیری و کسب تجربه در ارتباط با عوارض شکل گرفته و تاثیرات آنها بر اجتماعات محلی آن می‌داند (Belij et al, 2018: 223). بر اساس این تعریف، یک ژئوتوریست، برای کسب آگاهی و آشنایی با محیط و خصوصیات منحصر به فرد آن، جذب مقاصد مورد نظر می‌شود (Wéber et al, 2015:318).

¹ Hose

وینست و همکاران (۲۰۱۸)، ژئوتوریسم را نوعی گردشگری وابسته به مکان‌های مرتبط با آثار و میراث منحصر به فرد ژئومورفولوژیکی و زمین‌شناسی یک مکان دانسته که جهت‌گیری جامعه محور دارد (Vincent et al, 2018:22). مرو و همکاران (۲۰۱۸) میراث زمین‌شناسی^۳ را به عنوان گروهی از عناصر زمین‌شناسی با ارزش‌های برجسته علمی، فرهنگی و آموزشی، تعریف می‌کنند که ارزشمند بودن آنها عامل تفکیک‌شان از محیط اطرافشان می‌باشد. در این ارتباط، می‌توان به ژئوسایت‌ها و یا ژئوپارک‌ها اشاره کرد (Mero et al, 2018:2). بینوم و همکاران (۲۰۱۰)، ژئوتوریسم را گردشگری مبتنی بر طبیعت‌گرایی دانسته و در تفاوت با اکوتوریسم این قسم از گردشگری را تاکید بر تلفیق محیط طبیعی و انسانی و در واقع تاکید بر چشم‌انداز جغرافیایی می‌دانند (Boley et al, 2010: 578). یولیواتی و همکاران (۲۰۱۶) کسب تجربه و یادگیری، توجه به حفاظت از محیط طبیعی (اشکال و چشم‌انداز ژئومورفولوژیکی)، اهمیت دادن به محیط اجتماعی و مردمان بومی (بهره‌مندی اقتصادی) و توجه به اصول پایداری را مهمترین هسته‌های ژئوتوریسم و عوامل تفکیک آن با دیگر اقسام گردشگری طبیعی می‌دانند (Yuliawati et al, 2016:962). همچنین، جدیدی و بدری (۱۳۹۵) نیز، ژئوتوریسم را گردشگری آگاهانه و مسئولانه در طبیعت با تماشا و شناخت پدیده و فرآیندهای زمین‌شناسی و آموختن نحوه شکل‌گیری و سیر تکامل آنها تعریف می‌کنند (جدیدی و بدری ۱۳۹۵: ۱۰۱۹). در این میان، یکی از مواهب مهم و تاثیرگذار طبیعی در معیشت روستاییان، تالاب‌ها می‌باشند (بابازاده و همکاران، ۱۳۹۵: ۷۱). براساس تعریف کنوانسیون رامسر، تالاب؛ عبارت است از مناطق مردابی، آبگیر، تورب‌زار و مجموعه‌های آبی به صورت طبیعی و مصنوعی دائم یا موقت با آب ساکن یا جاری، شیرین و یا شور که عمق آب از ۶ متر تجاوز نکند. با مطرح شدن مفهوم توسعه پایدار با تاکید بر پیوند و ارتباط موثر دو بعد اکولوژی و اقتصاد، نقش عناصر محیط طبیعی در تامین معیشت مورد توجه قرار گرفت و بی‌شک؛ تالاب‌ها با ارائه خدمات متنوع به ویژه در زمینه جذب گردشگران، زمینه‌ساز تحقق این ارتباط خواهند بود (بابازاده و همکاران، ۱۳۹۵: ۶).

از سویی دیگر، نیوسوم و همکاران (۲۰۱۲)، توسعه ژئوتوریسم و اثرگذاری آن در توسعه اقتصادی مقاصد را در گرو درگیری تمامی ذی‌نفعان (مردم محلی، بخش خصوصی، مدیران دولتی، سازمان‌های مردم نهاد و...) در فرآیند مدیریت و برنامه‌ریزی آن می‌دانند (Newsome et al, 2012:22). همچنین، نیوسوم و دولینگ (۲۰۱۸) در پژوهش دیگری، مدیریت و برنامه‌ریزی صحیح در زمینه‌های ظرفیت تحمل محیط، بهره‌گیری از ذی‌نفعان، حفاظت از ژئوسایت‌ها و ایجاد اشتغال خرد و پایدار را لازمه اثرگذاری و توسعه ژئوتوریسم در توسعه مقاصد می‌دانند (Dowling and Newsome, 2018:9). وبر و همکاران (۲۰۱۵) تاکید می‌کنند که در صورت مدیریت صحیح، ژئوتوریسم ابزاری قدرتمند برای توسعه

¹ Vincent et al

² Mero et al

³ geological heritage

⁴ Bynum et al

⁵ Yuliawati et al

⁶ Dowling and Newsome

⁷ Wéber et al

پایدار جوامع محلی خواهد بود (Wéber et al, 2015:318). روچا و سیلوا (۲۰۱۴)، بیان می‌کنند؛ زمانی که از توسعه ژئوتوریسم، سخن گفته می‌شود؛ یکی از محورهای اصلی آن ارزش‌های طبیعی و جاذبه‌های آن بوده و محور بعدی آن، مرتبط با مطلوبیت وضعیت مدیریت، خدمات و امکانات، پشتیبانی مالی، ارائه بسته‌های متنوع به ژئوتوریست‌ها، سازماندهی و ارتباطات گروه‌ها و بازیگران درگیر، رضایت گردشگران، وضعیت حفاظت، بهره‌مندی اقتصادی جامعه محلی، ارتباط مردم محلی با ژئوتوریست‌ها و پذیرش آنها خواهد بود (Rocha and Silva, 2014:744). گنتینگ و فبری (۲۰۱۸) نیز، لازمه موفقیت و اثرگذاری ژئوتوریسم را در مطلوبیت عناصر اثرگذار آورده شده در شکل زیر می‌دانند (Ginting and Febri, 2018:2).

شکل ۱. عناصر اصلی اثرگذار بر توسعه ژئوتوریسم در مقاصد از دیدگاه گنتینگ و فبری. منبع: (Ginting and Febri, 2018:2)

بیگی و خادم‌الحسینی نیز، جذب سرمایه‌ها و افزایش سرمایه‌گذاری را لازمه توسعه ژئوتوریسم به ویژه در زمینه بهره‌مندی از تالاب‌ها می‌دانند (Beigi and Khademolhoseini, 2010:1). تاواریس و هنریکه (۲۰۱۲) نیز، با توجه به شکننده بودن محیط تالاب‌ها، حفاظت از آنها و مدیریت اراضی طبیعی پیرامونشان را در راستای بهرمندی پایدار از آنها در زمینه ژئوتوریسم، ضروری تلقی می‌کنند (Tavares and Henriques, 2012:205).

در مجموع؛ می‌توان گفت که بهره‌گیری از توان ژئوتوریستی عناصر ژئومورفولوژیکی و اثرگذاری آن در تنوع و تحول اقتصادی نواحی روستایی، از یک سو؛ با توجه به اینکه این قسم از گردشگری متکی بر اصول پایداری می‌باشد، پیچیده و چندبعدی بوده و با درنظرگیری بازیگران متعدد و سه قطب مهم رضایت گردشگران (بعد تقاضا)، رضایت و انتفاع مردم محلی (مطلوبیت عناصر بعد عرضه) و حفاظت از محیط طبیعی، تنها در صورتی می‌توان امید به اثرگذاری ژئوتوریسم در تنوع بخشی به اقتصاد روستایی با ایجاد کسب‌وکارهای خرد وابسته به آن داشت که تمامی اجزا و عناصر و بسترهای مورد نیاز از لحاظ کمیت و کیفیت در یک مجموعه هماهنگ شده با یکدیگر قرار داده‌شوند و از سویی دیگر؛ در یک ارتباط

¹ Rocha and Silva

² Ginting and Febri

³ Tavares and Henrique

متقابل، بایستی؛ محیط روستایی نیز، فضای مناسب کسب و کار و مبتنی بر رقابت اقتصادی و زیرساخت‌های لازم (مالی، فیزیکی، نهادی و...) باشد تا بتوان به راه‌اندازی کسب‌وکارهای نوپا و شکننده حاصل از گردشگری پرداخت.

هرچند شمار پژوهش‌های انجام گرفته که با دید جامع و ساختاری موانع توسعه و گسترش ژئوتوریسم و تنوع بخشی اقتصادی را به مانند پژوهش حاضر، به ویژه در عرصه روستایی، بررسی نمایند، اندک می‌باشند اما با نگاهی به نتایج پژوهش‌هایی که در ادامه آورده شده‌است، عدم مدیریت مطلوب، عدم وجود زیرساخت‌ها، عدم رعایت سیاست‌های حفاظتی از جاذبه‌ها و بهره‌گیری از مردم محلی، مهمترین موانع اثرگذار بر توسعه ژئوتوریسم و فضای متنوع اقتصادی در مقاصد مورد بررسی، بیان شده‌اند.

در پژوهش شفيعی و همکاران (۱۳۹۶)، بازاریابی نامناسب، عدم مدیریت صحیح، عدم حمایت جامعه محلی و بخش دولتی، عدم آموزش درست مردم محلی، عدم استفاده از نمادهای ویژه آن منطقه، کم‌توجهی به عوامل فرهنگی، عدم اجرای برند و برنامه‌های آن به صورت صحیح، فقدان وجود خلاقیت در ساخت برند، فقدان شناخت صحیح از منابع موجود، عدم شناسایی فرصت‌های سرمایه‌گذاری، بهره‌گیری اندک از کارشناسان و متخصصان گردشگری، عدم استانداردسازی خدمات و زیرساخت‌ها، عدم رقابت‌پذیر بودن و عدم بکارگیری و سرمایه‌گذاری بخش خصوصی در توسعه گردشگری از جمله چالش‌های پیش‌روی برندسازی ژئوتوریستی روستاهای گرمه و مصر در استان اصفهان جهت حرکت در مسیر توسعه اقتصادی آنها هستند. احمدی و همکاران (۱۳۹۶) نیز، ضعف‌های زیرساختی، سیاستگذاری، برنامه‌ریزی و تبلیغاتی را مهمترین موانع پیش‌روی توسعه ژئوتوریسم در منطقه دشت سهرین شهرستان زنجان می‌دانند. نتایج پژوهش غنیان و همکاران (۱۳۹۵) نیز، نشان داده‌اند که ضعف برنامه‌ریزی و عدم حمایت مالی، تخریب و آلودگی محیط زیست، فصلی بودن کسب‌وکارهای گردشگری، عدم وجود صنایع تبدیلی کشاورزی و محدودیت‌های اجتماعی، مهمترین موانع پیش‌روی بهبود فضای کسب‌وکار در حوزه گردشگری روستایی منطقه ریجاب کرمانشاه می‌باشند. ممیز و همکاران (۱۳۹۲) نیز، در پژوهش خود پس از مشخص نمودن پتانسیل‌های ژئوتوریستی منطقه جلفا، به شناسایی مهمترین فرصت‌های آن در راستای ایجاد کارآفرینی و بهبود وضعیت اشتغال در مناطق هدف پرداخته‌اند و لازمه این امر را نیز، رفع ضعف‌های موجود در زمینه خدماتی، مالی، مدیریتی و آموزش مردم محلی بیان می‌کنند. جدیدی و بدری (۱۳۹۵) تاسیس ژئوپارک را به عنوان گزینه اولویت‌دار استان کرمانشاه، جهت احیا و تنوع اقتصادی در شهرهای کم درآمد این استان دانسته و گسترش آن را نیز، وابسته به مدیریت یکپارچه و تدوین طرح توسعه‌ای آن بیان می‌کنند.

بلیج و همکاران (۲۰۱۸) در پژوهشی به منظور توسعه ژئوتوریسم در ژئوپارک (Geopark Djerdap) صربستان، به این نتیجه می‌رسند که لازمه بهره‌برداری اقتصادی مطلوب از منافع این ژئوپارک، مدیریت صحیح آن منطبق بر نیازهای گردشگران و بهره‌گیری از مردم محلی و با رعایت اصولی در راستای حفاظت از آن می‌باشد. در دو پژوهش در ارتباط با ژئوتوریسم کشور مالزی، در ابتدا یولیواتی و

همکاران (۲۰۱۶)، بر عدم مدیریت مطلوب توانمندی‌های فراوان مالزی در عرصه ژئوتوریستی، عدم ارتباط مسئولین با مردم محلی، رسانه‌ها، نخبگان و آگاهان، ضعف‌های زیرساختی و عدم توسعه منابع انسانی به عنوان مهمترین موانع اثرگذاری مطلوب اقتصادی این فعالیت تاکید دارند. سپس؛ احسان و همکاران (۲۰۱۶) در پژوهشی دیگر بر روی وضعیت رقابت‌پذیری مالزی در میان کشورهای آسه‌آن در بازار ژئوتوریسم و گردشگری طبیعی به این نتایج رسیده‌اند که این کشور از لحاظ تقاضا اولین کشور منطقه بوده اما از لحاظ مطلوبیت زیرساختی پس از کشورهای سنگاپور و تایلند قرار گرفته است. بر این اساس، این کشور، بایستی؛ با توجه به مزیت کمتر بودن هزینه‌ها به رقابت با سایر کشورهای همجوار در عرصه ژئوتوریسم بپردازد و با اتخاذ استراتژی‌های بازنگرانه با حفاظت از پتانسیل‌ها، حمایت فعالان عرصه ژئوتوریسم و اولویت‌بندی سرمایه‌گذاری به مطلوبترین جاذبه‌ها، در پی بهره‌مندی بیشتر اقتصادی از توسعه ژئوتوریسم باشد. فارسانی و همکاران (۲۰۱۳) نیز، در پژوهش توصیفی خود، ژئوتوریسم را محصولی جدید اما اثرگذار در بازار گردشگری روستایی می‌دانند که با تقویت اقتصادی محلی و ایجاد کسب‌وکارهای خرد، زمینه‌ساز توسعه اقتصادی روستایی می‌گردد اما لازمه این را برطرف نمودن ضعف‌های زیرساختی و مدیریتی در روستاها و پذیرش مردم محلی بیان می‌کنند.

(۳) روش تحقیق

پژوهش کاربردی حاضر به روشی توصیفی-تحلیلی، انجام گرفته‌است. داده‌های این پژوهش که آمیخته‌ای از رویکردهای کمی و کیفی می‌باشد در بخش نظری به روش اسنادی و در بخش عملی به روش پیمایشی، مبتنی بر بهره‌گیری از هر سه ابزار آن یعنی مشاهده، مصاحبه و پرسشنامه جمع‌آوری گردیدند. در این راستا؛ در بخش کیفی، مصاحبه‌های نیمه‌ساختارمند با اعضای جامعه آماری پژوهش، جهت شناسایی علل و عوامل موثر بر رقم خوردن وضع نامطلوب موجود در بهره‌گیری از منافع اقتصادی ژئوتوریسم جهت تنوع‌بخشی به اقتصاد روستاهای مجاور آن انجام و با تکنیک تئوری بنیادی تجزیه و تحلیل گردیدند. در مرحله بعد نیز، به منظور تایید یافته‌های کیفی از آزمون تحلیل عاملی بهره‌گرفته‌شد تا بدین ترتیب، عوامل و یا به عبارتی؛ مهمترین موانع موثر بر رقم خوردن این وضعیت، شناسایی گردند. جامعه آماری این پژوهش، مسئولین، مدیران گردشگری و توسعه‌ای منطقه (بخشداری، فرمانداری، میراث فرهنگی، محیط زیست، منابع طبیعی، صندوق کارآفرینی امید شهرستان مریوان، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، دفتر توسعه روستایی استانداری، اداره کل میراث فرهنگی و اتاق بازرگانی استان کردستان) دهیاران، شوراها و آگاهان پنج روستا مجاور تالاب زریوار (دره‌تفی، نی، کانی‌سانان، کانی‌سفید، ینگچه)، متخصصان دانشگاهی و محققان دارای سابقه پژوهش در ارتباط با اثرگذاری تالاب زریوار در اقتصاد منطقه (متخصصان رشته‌های جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی و ژئومورفولوژی، گردشگری، مدیریت کسب‌و کار، جامعه‌شناسی توسعه)، سرمایه‌گذاران بخش خصوصی در بخش گردشگری تالاب زریوار، صاحبان

^۱ Ehsan et al

^۲ با توجه به محدودیت حجم مقاله و نیز، ذکر مراحل و جزئیات تکنیک تئوری بنیادی در مقاله‌ها و منابع مختلف از آوردن جزئیات انجام این تکنیک خودداری گردید.

کسب و کارهای خرد موقتی وابسته به گردشگری در روستاهای مورد مطالعه، گردشگران بازدیدکننده از تالاب زریوار و ورودی به روستاهای منطقه بودند. لازم به ذکر است که در گروه گردشگران به صورت نمونه‌گیری غیراحتمالی در دسترس و در سایر گروه‌ها نیز، به صورت هدفمند و با روش نمونه‌گیری گلوله برفی (هر فرد، فرد یا افراد دیگری را معرفی می‌کرد که بتواند به پیش‌بردن روند پژوهش کمک نماید) افراد مورد مصاحبه نیمه‌باز تا زمان حصول به اشباع نظری قرار گرفتند (تعداد کل مصاحبه‌ها ۴۴ مورد) (جدول ۱). همچنین در بخش کمی، به منظور تایید و تعمیم یافته‌های حاصل از بخش کیفی پژوهش، با توجه به نامشخص بودن تعداد دقیق گروه‌های نامبرده شده، موانع شناسایی شده در قالب پرسشنامه‌ای طراحی و به صورت هدفمند با روش نمونه‌گیری گلوله برفی در اختیار ۱۲۰ نفر از اعضای گروه‌های نامبرده شده، قرار گرفت تا میزان موافقت خود را با هریک از موانع و چالش‌های شناسایی شده در قالب طیف پنجگانه لیکرت (۱- کاملاً مخالفم، ۲- مخالفم، ۳- تاحدی موافقم، ۴- موافقم، ۵- کاملاً موافقم) بیان نمایند لازم به ذکر است ۱۱۰ پرسشنامه به صورت صحیح و مورد اطمینان بازگردانده و مورد تحلیل قرار گرفتند. روایی صوری و محتوایی با توزیع ۱۵ پرسشنامه به عنوان پیش‌آزمون و تایید مختصان دانشگاهی و روایی سازه نیز از طریق آزمون تحلیل عاملی حاصل گردید. لازم به ذکر است نوع تحلیل عاملی به کارگرفته شده، اکتشافی بوده و جهت خلاصه‌سازی داده‌ها و تعیین عوامل اصلی در آزمون تحلیل عاملی از روش تحلیل مولفه‌های اصلی و چرخش واریمکس^۱ استفاده شد. همچنین، پایایی برابر مقدار ۰,۷۶ در آزمون آلفای کرونباخ در بسته نرم‌افزاری SPSS نشان از همبستگی درونی و پایایی رضایت بخش پاسخ‌ها دارد.

جدول ۱. جامعه آماری و تعداد مصاحبه‌ها و پرسشنامه‌ها در بخش کمی و کیفی در میان آنها

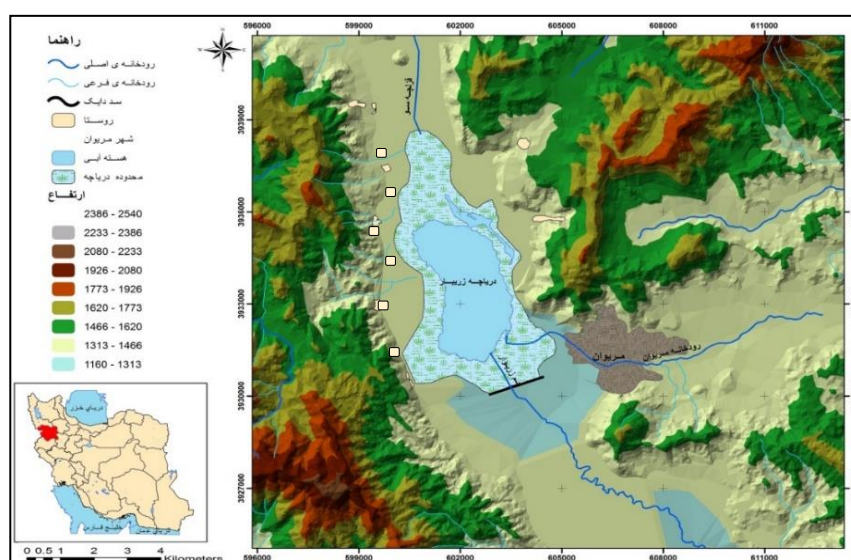
طبقات جامعه آماری	تعداد مصاحبه شوندگان	تعداد توزیع پرسشنامه
مسئولین و مدیران گردشگری و توسعه‌ای	۱۲ نفر	۳۵
دهیاران، شوراها و آگاهان روستایی	۷ نفر	۱۹
متخصصان دانشگاهی و محققان	۷ نفر	۱۸
سرمایه‌گذاران بخش خصوصی	۵ نفر	۱۳
صاحبان کسب و کارهای خرد	۴ نفر	۱۰
گردشگران	۹ نفر	۱۵
مجموع	۴۴	۱۱۰

تالاب آب شیرین زریوار یا زریبار در ۱۳۰ کیلومتری شمال غربی سنندج، مرکز استان کردستان، در شهرستان مریوان و در فاصله ۳ کیلومتری غرب شهر مریوان، واقع؛ و از مکان‌های دیدنی و گردشگری استان کردستان است. این دریاچه یکی از منحصر به فردترین دریاچه‌های آب شیرین در جهان به شمار می‌رود. حوضه آبخیز دریاچه زریوار ۱۵۸۲۷ هکتار می‌باشد. تالاب زریوار از معدود تالاب‌های آب شیرین ایران است که هیچ رودخانه دائمی در تأمین آب آن نقش ندارد و عمدتاً از طریق چشمه‌های متعدد که

^۱-Extraction method principal component analysis

^۲-Varimax rotation

در بخش غربی و کف تالاب وجود دارند، تغذیه می‌شود. این تالاب به عنوان بیست و پنجمین تالاب ایران در کنوانسیون رامسر (۱۹۷۱) ثبت شده است (سازمان حفاظت از محیط زیست، ۱۳۹۵: ۲۰). طبیعت بکر و ناب اطراف این تالاب که تلفیق محیط کوهستانی با دشت‌های مخروط افکنه‌ای است؛ چشم‌اندازی بسیار مطلوب را برای توسعه ژئوتوریسم شکل داده است. هم اکنون نیز، سالانه گردشگران زیاد داخلی و خارجی از این تالاب و محیط طبیعی اطراف آن دید می‌نماید. این در حالی است که روستاهای اطراف این تالاب که در قسمت غرب این تالاب قرار گرفته‌اند، نتوانسته‌اند جاذب این گردشگران و یا ژئوتوریست‌ها باشند و گردشگران با انگیزه‌های دیگری مانند خرید از مراکز تجاری، جذب شهر مرزی مریوان می‌شوند و این نقاط روستایی تنها در چند ماهه اول سال در روزهای آخر هفته توسط شهرنشینان مریوانی به صورت موقت و گذری مورد بازدید قرار می‌گیرند. اقتصاد این روستاها وابسته به فعالیت‌های کشاورزی سنتی با درآمد اندک در کنار کولبری و قاچاق کالا بوده که با دشواری بسیار زیادی همراه است و مشاغلی کاذب و مذموم در عرصه اقتصاد شناخته می‌شوند. این وضعیت، موجب شده است که خانوارها به شهر مریوان یا شهرهای بزرگ جهت اشتغال، مهاجرت نمایند و زمین‌های کشاورزی روستاهای اطراف تالاب عموماً به خانه‌های دوم شهرنشینان بدل شوند. بنابراین در نواحی روستایی مورد مطالعه اطراف تالاب زریوار، اقتصاد سنتی و منزوی روستایی با فرصت‌های محدود کسب درآمد تسلط دارد.

شکل ۲. نقشه موقعیت منطقه مورد مطالعه

۴) یافته‌های تحقیق

در ابتدا؛ بر اساس روند تکنیک تئوری بنیادی، سه مرحله کدگذاری؛ مشتمل بر کدگذاری باز، محوری و انتخابی انجام گرفت تا موانع و مشکلات موثر بر عدم توسعه و اثرگذاری ژئوتوریسم در متنوع‌سازی اقتصادی روستاهای مجاور با تالاب زریوار شناسایی گردند (جدول ۲). همانطور که ملاحظه می‌گردد، این موانع و چالش‌ها در قالب ۶۰ مفهوم یا مانع، ۸ مقوله فرعی و ۴ مقوله مرکزی، جای گرفته‌اند. موانع و مشکلات شناسایی شده در هر دو بخش فضای مناسب کسب و کار، جهت تنوع‌بخشی و

نیز، وضعیت کمی و کیفی زیرمجموعه‌های سیستم گردشگری منطقه جهت بهره‌گیری از توان ژئوتوریستی تالاب زریوار در هردو بخش عرضه و تقاضا می‌باشند. همچنین، در کنار مدیران و برنامه‌ریزان به عنوان متولیان اصلی توسعه روستایی منطقه، مردم محلی نیز، با ایجاد موانع و چالش‌هایی در نقش‌آفرینی ژئوتوریسم به عنوان عاملی تنوع‌بخش به اقتصاد روستاهای منطقه، اثرگذار هستند.

جدول ۲. موانع موثر بر اثربخشی توان ژئوتوریستی تالاب زریوار در تنوع‌بخشی اقتصاد روستاهای پیرامون آن

مقوله‌های مرکزی	مقوله‌ها	مفاهیم مشترک
نارسایی‌های نهادی	ضعف برنامه-ریزی، سیاستگذاری و مدیریتی	عزم و اراده ناکافی مسئولان جهت توسعه این قسم از گردشگری در روستاها بواسطه عدم تلقی از آن به عنوان منبع تحول اقتصادی- عدم بهره‌گیری از توان انجمن‌های مردم نهاد روستاهای همجوار تالاب زریوار در راستای گسترش ژئوتوریسم و جذب گردشگران- عدم اختصاص بخشی از درآمدهای حاصله از گردشگری تالاب زریوار جهت حفظ آن و گسترش ژئوتوریسم در روستاهای پیرامون- عدم حرکت در مسیر برندسازی ژئوتوریستی برای تالاب زریوار- عدم رویکرد مشارکتی مدیریت گردشگری در تالاب زریوار- فقدان طرح و برنامه منسجم تنوع بخشی اقتصادی روستاهای پیرامون تالاب زریوار منطبق بر توان‌های آنها به ویژه در عرصه ژئوتوریسم- تاکید بر گسترش گردشگری انبوه و افسارگسیخته در توسعه گردشگری منطقه با تاکید بر شهر مریوان- عدم برگزاری تورهای آموزشی زمین‌شناسی و ژئومورفولوژیکی در منطقه- عدم بهره‌گیری از آژانس‌های مسافرتی و برگزاری تورهایی با رویکردی ژئوتوریستی در تالاب زریوار- عدم مکانیابی سایت‌های مناسب پرنده‌نگاری- کوهنوردی، تفریحی و.. در اطراف روستاهای تالاب- آشفته‌گی در زمینه مدیریت و بهره‌برداری از تالاب زریوار بواسطه تعدد نهادهای تصمیم‌گیر- مترادف دانستن سرمایه‌گذاری در توسعه روستایی با سرمایه‌گذاری در کشاورزی توسط نهادهای دولتی و مردم محلی- تعطیلی بازارچه‌های مرزی (اثرگذاری در تامین سرمایه برای روستاییان)- تغییر منظر منطقه به سمت شهری شدن- عدم متنوع نمودن جاذبه‌های طبیعی اطراف تالاب- عدم آگاهی مسئولان توسعه‌ای و گردشگری در زمینه تغییر وضعیت نیازها و تقاضای گردشگران (حرکت به سمت گردشگری با انگیزه‌های خاص؛ گردشگری روستایی و ژئوتوریسم)- عدم برنامه‌ریزی جهت جذب طبیعت‌گردان از اقلیم کردستان عراق.
نامناسب بودن محیط کسب و کار منطقه		فقدان رقابت اقتصادی در منطقه- شکست کسب‌وکارها و سرمایه‌گذاری‌های قبلی در سطح روستاها و بازتاب آن در میان مردم شهری و روستایی - عدم حمایت خانواده‌ها از راه‌اندازی کسب‌وکارهای نوپا توسط جوانان- عدم اعتقاد مردم محلی و سرمایه‌داران شهری به برگشت سرمایه و سود آن با سرمایه‌گذاری در محیط روستاها- تمایل روستاییان به حضور در مشاغل کاذب و واسطه‌ای بواسطه مرزی بودن.
مدیریت امنیتی مرز		تلقی صرفاً تجاری از مرز (تاکید بر رونق تجارت مرزی) در مدیریت آن- مشکلات امنیتی به جهت مرزی بودن جهت رونق سایر اقسام خاص گردشگری وابسته به ژئوتوریسم در روستاهای اطراف تالاب (ماجرای جوانه، ورزشی و..)- مدیریت تهدید محروانه این منطقه مرزی- عدم آگاهی مسئولان امنیتی از ارتباط و تاثیر تنوع بخشی و جذب سرمایه در تامین امنیت پایدار منطقه.
ضعف امکانات رفاهی، اقامتی		وضعیت نامناسب دفع زباله و فاضلاب‌های روستاهای مجاور تالاب- عدم وجود اقامتگاه‌های بومگردی در روستاها و کوهستان‌های اطراف تالاب- فقدان امکانات و فضاهای تفریحی در

روستاها- عدم وجود مکان‌هایی برای برگزاری جشنواره‌های محلی و بومی- نامناسب بودن راه‌های ارتباطی بین و درون روستاهای اطراف تالاب- عدم اجرای کامل طرح‌های هادی- نامناسب بودن فضاهای اولیه ورودی از تالاب به روستاها- فقدان بسته‌های خدمتی برای ارائه به ژئوتوریست‌ها - فقدان دسترسی به فضاهای مناسب جهت راه‌اندازی کسب و کار.	و خدماتی	
کمبود تبلیغات- عدم بهره‌گیری از ابزارهای تبلیغاتی مختلف- عدم آموزش مردم محلی در ارتباط با نحوه فعالیت در عرصه گردشگری- عدم آموزش مسئولان در بخش‌ها و نهادهای مختلف مرتبط با مدیریت و توسعه روستاهای منطقه در ارتباط با اثرگذاری ژئوتوریسم در توسعه روستاهای حاشیه تالاب.	ضعف اطلاع‌رسانی، آموزش و تبلیغات	
عدم تمایل و ناتوانی مردم محلی به دریافت وام‌های اشتغالزایی- عدم وجود صندوق‌های خرد محلی- کمبود بودجه دهیاری‌ها- عدم زمینه‌سازی جهت ورود بخش خصوصی به سرمایه‌گذاری- عدم تخصیص بودجه جهت توسعه ژئوتوریسم در منطقه- عدم شبکه‌سازی و تشویق سرمایه‌داران بومی روستاها جهت بازگشت سرمایه(از شهر) و سرمایه‌گذاری بر روی توانمندی ژئوتوریستی روستاها.	کمبود سرمایه	ضعف منابع مالی
فقر روستاییان- تخریب محیط طبیعی و محدوده تالاب زیروار توسط روستاییان- وجود عقاید متعصبانه و محدودکننده در میان مردم محلی در ارتباط با ورود گردشگران- میزان اشتغال اندک مردم منطقه در بخش گردشگری- عقاید متعصبانه و محدودکننده حضور زنان در فعالیت‌های گردشگری- عدم آگاهی مردم محلی و عزم آنها برای ورود و سرمایه‌گذاری در عرصه گردشگری- مشکلات مرتبط با مالکیت زمین‌های مجاور تالاب جهت سرمایه‌گذاری و بهره‌گیری در زمینه توسعه ژئوتوریسم- فرهنگ تقدیرگرایی و وابستگی روستاییان- شناختن دولت به عنوان تنها متولی توسعه در روستاهای منطقه- عدم ریسک‌پذیری مردم محلی جهت راه‌اندازی کسب‌وکارهای نوپا(وابسته به ژئوتوریسم).	ضعف‌های اجتماعی- فرهنگی	ضعف در سرمایه‌های انسانی و اجتماعی
شناخت و آگاهی اندک گردشگران ورودی به شهرستان از پتانسیل‌های طبیعت‌گردی روستاهای همجوار تالاب زیروار- تمایل اندک گردشگران به صرف هزینه- مدت اقامت کوتاه گردشگران در تالاب(صرفاً بازدید از تالاب)-ورود گردشگران بیش از ظرفیت تحمل محیط روستاها در روزهای آخر هفته در فصل بهار و تابستان(البته صرفاً عبور از میان روستاها)- عدم تمایل گردشگران فرامنطقه‌ای جهت حضور در روستاهای اطراف تالاب.	نارسایی‌های مرتبط با نیازها و عملکرد گردشگران	ضعف و کمبود تقاضا

در ادامه به منظور تایید و تعمیم یافته‌های کیفی مشخص‌شده؛ به وسیله آزمون تحلیل عاملی این موانع شناسایی‌شده در قالب عواملی، خلاصه گردیدند که شرح آن در زیر، آورده شده‌است. در ابتدا برای آزمون مناسب بودن داده‌های مربوط به مجموعه متغیرهای مورد تحلیل در خصوص عوامل و برای شروع تحلیل عاملی، از آزمون Bartlett و KMO استفاده شد. معناداری آزمون بارتلت در سطح اطمینان ۹۹٪ درصد و مقدار مناسب KMO حاکی از همبستگی کیفی و مطلوبیت کمی متغیرهای مورد نظر برای انجام تحلیل عاملی است(جدول ۳).

جدول ۳. نتایج آزمون kmo و بارتلت جهت انجام تحلیل عاملی

سطح معناداری	مقدار بارتلت	مقدار KMO	مجموعه متغیرهای مورد تحلیل
۰/۰۰	۷/۰۶	۰/۶۹۸	موانع و مشکلات موثر بر عدم بهره‌مندی روستاهای اطراف تالاب زریوار از توان ژئوتوریستی آن در راستای متنوع نمودن اقتصاد روستاها

شاخص‌های بارگذاری شده در هر عامل که بیشتر از ۱ هستند، یک عامل را شکل می‌دهند. نتیجه حاصله، تقلیل ۶۰ شاخص به ۴ عامل بود که در مجموع، قریب به ۶۶ درصد از واریانس‌ها را تبیین می‌کنند. این رقم، نشانگر رضایت‌بخش بودن تحلیل عاملی و متغیرهای مورد بررسی، جهت تلفیق در عوامل است. مقدار ویژه، درصد واریانس و درصد واریانس تجمعی در جدول (۴) آورده شده‌است. همچنین، مبنای بارعاملی برای شاخص‌ها جهت تجمع معنی‌دار در عامل‌ها، مقدار ۰/۵ قرار داده شد. لازم به ذکر است که با توجه به تجمع تمامی موانع شناسایی شده در عامل‌ها، سایر عوامل تشکیل شده در آزمون تحلیل عاملی که دارای مقدار ویژه بیشتر از ۱ بودند به دلیل تکراری و بی‌اهمیت بودن حذف گردیدند و ۴ عامل اصلی که بیشترین واریانس‌ها و مقدار ویژه را داشتند، در نظر گرفته شدند.

جدول ۴. عامل‌بندی متغیرهای مورد مطالعه

عامل	مقدار ویژه	درصد واریانس	درصد واریانس تجمعی
۱	۱۵,۲۸	۲۵,۴۶	۲۵,۴۶
۲	۱۰,۴۶	۱۷,۴۳	۴۲,۹۰
۳	۷,۵۲	۱۲,۵۴	۵۵,۴۴
۴	۶,۲۸	۱۰,۴۷	۶۵,۹۲

عامل اول

این عامل با مقدار ویژه برابر ۱۵,۲۸ و تبیین ۲۵,۴۶ درصد واریانس‌ها، ۲۶ شاخص یا مانع را در خود جای داده‌است. با توجه به فراوانی شاخص‌های تجمع‌یافته، می‌توان این عامل را ((نارسایی‌های مدیریتی، ضعف برنامه‌ریزی و کمبود خدمات و امکانات مورد نیاز جهت تنوع بخشی اقتصادی و توسعه ژئوتوریسم)) نامید. در ابتدا؛ تجمع شاخص‌های این دو مولفه را می‌توان به نقش نهادهای دولتی به عنوان متولیان اصلی توسعه روستایی و تامین‌کنندگان زیرساخت‌ها و خدمات مورد نیاز فعالیت‌های اقتصادی در نواحی روستایی مرتبط دانست. کمبود خدمات و امکانات در این روستاها را می‌توان به دید مدیریتی نامناسب توسعه روستایی در منطقه و تخصیص امکانات نه برپایه نقش آفرینی و توان روستاها بلکه بر پایه نظام مرکز- پیرامون و جمعیت روستاها دانست. در میان شاخص‌ها، به ترتیب؛ فقدان طرح و برنامه منسجم تنوع بخشی اقتصادی روستاهای پیرامون تالاب زریوار، منطبق بر توان‌های آنها به ویژه در عرصه ژئوتوریسم (بار عاملی برابر ۰,۹۴۲)، عدم اختصاص بخشی از درآمدهای حاصله از گردشگری تالاب زریوار جهت حفظ آن و گسترش ژئوتوریسم در روستاهای پیرامون (بار عاملی برابر ۰,۹۱۹) و تاکید بر گسترش گردشگری انبوه و افسارگسیخته در توسعه گردشگری منطقه با تاکید بر شهر مریوان (بار عاملی برابر

۹۰۱، ۰)، بیشترین، میزان همبستگی یا به عبارتی، اهمیت را در میان شاخص‌های تجمع‌یافته در تشکیل این عامل یا مانع داشته‌اند. بواقع، فقدان طرح و برنامه و به عبارتی صحیح‌تر، تفکر مدیریتی تنوع بخشی به اقتصاد این روستاها موجب شده که بهره‌گیری از توان ژئوتوریستی تالاب زریوار، مورد توجه قرارنگیرد و آنچه که کاملاً در مدیریت توسعه روستایی منطقه مشهود است؛ عدم حرکت به سمت تنوع‌بخشیدن به اقتصاد روستاها برپایه توان‌های‌شان می‌باشد. بازتاب این وضعیت را می‌توان در دیگر شاخص تجمع‌یافته یعنی، مترادف دانستن سرمایه‌گذاری در توسعه روستایی با سرمایه‌گذاری در کشاورزی (صرفاً زراعت و باغداری)، توسط نهادهای دولتی و مردم محلی (بار عاملی برابر ۰,۷۸۷) دید. تالاب زریوار با مشکلات متعددی در عرصه محیطی روبرو است که بقای این تالاب را بواسطه رشد افسارگسیخته گردشگری با تهدید روبرو ساخته‌است. این در حالی است که تنها زمانی می‌توان به توسعه ژئوتوریسم بواسطه این تالاب امیدوار بود که مطابق با اصلی مهم پایداری (حفاظت در عین بهره‌برداری) این تالاب نیز، حفظ گردد این در حالی است که واقعیت‌های میدانی (افزایش آلودگی آب، افزایش ورود زباله، ورود فاضلاب‌های روستاها، افزایش ساخت و سازها در اطراف آن، ورودی بیش از ظرفیت تحمل گردشگران، افزایش زمین‌های خشک‌شده اطراف تالاب و...) نشان می‌دهند که عزمی برای مدیریت و نظارت بر پایداری محیطی این تالاب وجود ندارد و ادامه این وضعیت به معنی کاهش سطح جذابیت و در نهایت، نابودی تالاب خواهد بود. از سویی دیگر، شهر مریوان به عنوان یک مرکز گردشگری تجاری در سطح کشور شناخته شده‌است که تالاب زریوار نیز، بر جذابیت این شهر برای گردشگران افزوده‌است. مدیران توسعه‌ای شهرستان و استان نیز، بدون توجه به نواحی روستایی اطراف این تالاب که چشم‌اندازی به مراتب دیدنی‌تر را نسبت به شهر مریوان دارند، تاکید اصلی خود را بر انتفاع شهر مریوان از ورود گردشگران گذاشته‌اند و شهر مریوان را به عنوان مهمترین رقیب در رقابتی نابرابر به لحاظ وضعیت زیرساخت‌ها و امکانات با نواحی روستایی اطراف تالاب قرار داده‌اند. از سویی دیگر، در بازار امروزی گردشگری، تنوع نیازها، انواع و شاخه‌های مختلف گردشگری را شکل داده و بازار گردشگری تخصصی شده‌است این در حالی است که در منطقه مورد مطالعه، مدیریت گردشگری منطقه هنوز هم، توسعه گردشگری انبوه را دنبال می‌کند که موجب ایجاد فشارهای خارج از ظرفیت تحمل به تالاب زریوار شده‌است که در بلندمدت، قدردمسلیم؛ نه تنها بر وضعیت طبیعی تالاب بلکه بر روی ورود گردشگران و میزان رضایت آنها نیز، تاثیرات منفی بسیاری برجای خواهد گذاشت. در ارتباط با وضع خدمات و امکانات، تاکید بر خدماتی و امکانات تخصصی‌تر مورد نیاز، جهت توسعه ژئوتوریسم در منطقه می‌باشد (عدم مکانیابی سایت‌های مناسب پرنده‌نگاری- کوهنوردی، تفریحی و... در اطراف روستاهای تالاب؛ بار عاملی ۰,۷۵۵، فقدان بسته‌های خدمتی برای ارائه به ژئوتوریست‌ها؛ بار عاملی برابر ۰,۵۳۹، عدم متنوع‌نمودن جاذبه‌های طبیعی اطراف تالاب؛ بار عاملی ۰,۷۷۶، عدم وجود مکان‌هایی برای برگزاری جشنواره‌های محلی و بومی؛ بار عاملی برابر ۰,۶۸۰، عدم وجود اقامتگاه‌های بوم‌گردی در روستاها و کوهستان‌های اطراف تالاب؛ بار عاملی برابر ۰,۷۲۰ فقدان امکانات و فضاهای تفریحی در روستاها؛ بار عاملی برابر ۰,۷۰۲). روستاهای حاشیه تالاب از لحاظ زیرساخت‌های اولیه وضعیت رضایت‌بخشی دارند (دسترسی به آب، برق، گاز، اینترنت) البته در این میان،

مطلوبیت راه‌های ارتباط درون و برون روستایی در وضعیت رضایت‌بخشی، جهت گسترش ژئوتوریسم نمی‌باشد. در زمینه حرکت به سمت تنوع‌بخشی اقتصاد روستاها، تجمع شاخص‌های فقدان دسترسی به فضاهای مناسب جهت راه‌اندازی کسب و کار (بار عاملی برابر ۰,۶۳۰) و تعطیلی بازارچه‌های مرزی (اثرگذاری در تامین سرمایه برای روستاییان جهت راه‌اندازی کسب‌وکارهای دیگر، مانند گردشگری) (بار عاملی برابر ۰,۷۶۷) در این شاخص، نشان از دیگر ضعف‌های مدیریت توسعه‌ای منطقه دارد. در این ارتباط، روستاییان اظهار می‌داشتند که با فعالیت در بازارچه‌ها درآمد خوبی، کسب می‌کردند که می‌توانست؛ میزان پس‌انداز و قدرت آنها برای راه‌اندازی کسب‌وکارهای جدید را افزایش دهد.

اما یکی از شاخص‌هایی که با توجه به وضعیت تفاوت کنونی نرخ ارز، فاصله اندک، سهولت عبور و مرور و ارتباطات گسترده روستاهای حاشیه تالاب که مرزی می‌باشند، با اقلیم کردستان عراق، می‌تواند تحولی در عرصه اقتصاد روستاها بواسطه گسترش ژئوتوریسم، ایجاد نماید؛ جذب گردشگران طبیعت‌گرد از اقلیم کردستان عراق است که هم اکنون، تنها جذب تالاب زریوار و شهر مریوان می‌گردند (بار عاملی برابر ۰,۷۴۸).

جدول ۵. شاخص‌ها و بارهای عاملی تجمع‌یافته در عامل اول

ردیف	شاخص‌ها	بارعاملی
۱	عدم حرکت در مسیر برندسازی ژئوتوریستی برای تالاب زریوار	۰,۵۲۷
۲	عدم بهره‌گیری از توان انجمن‌های مردم نهاد روستاهای همجوار تالاب زریوار در راستای گسترش ژئوتوریسم و جذب گردشگران	۰,۸۵۰
۳	عدم اختصاص بخشی از درآمدهای حاصله از گردشگری تالاب زریوار جهت حفظ آن و گسترش ژئوتوریسم در روستاهای پیرامون	۰,۹۱۹
۴	عدم وجود صندوق‌های خرد محلی	۰,۵۴۳
۵	عدم آگاهی مردم محلی و عزم آنها برای ورود و سرمایه‌گذاری در عرصه گردشگری	۰,۸۶۱
۶	وجود عقاید متعصبانه و محدودکننده در میان مردم محلی در ارتباط با ورود گردشگران	۰,۶۱۳
۷	تاکید بر گسترش گردشگری انبوه و افسارگسیخته در توسعه گردشگری منطقه با تاکید بر شهر مریوان	۰,۹۰۱
۸	متراداف دانستن سرمایه‌گذاری در توسعه روستایی با سرمایه‌گذاری در کشاورزی، توسط نهادهای دولتی و مردم	۰,۷۸۷
۹	نامناسب بودن فضاهای اولیه ورودی از تالاب به روستاها	۰,۶۲۵
۱۰	فقدان دسترسی به فضاهای مناسب جهت راه‌اندازی کسب و کار	۰,۶۹۷
۱۱	آشفتگی در زمینه مدیریت و بهره‌برداری از تالاب زریوار بواسطه تعدد نهادهای تصمیم‌گیر	۰,۸۰۰
۱۲	نامناسب بودن راه‌های ارتباطی بین و درون روستاهای اطراف تالاب	۰,۶۷۱
۱۳	تعطیلی بازارچه‌های مرزی (اثرگذاری در تامین سرمایه برای روستاییان)	۰,۷۶۷
۱۴	عزم و اراده ناکافی مسئولان جهت توسعه این قسم از گردشگری در روستاها بواسطه عدم تلقی از آن به عنوان منبع تحول اقتصادی	۰,۸۷۵
۱۵	عدم برنامه‌ریزی جهت جذب طبیعت‌گردان از اقلیم کردستان عراق	۰,۷۴۸
۱۶	فقدان بسته‌های خدمتی برای ارائه به ژئوتوریست‌ها	۰,۵۳۹
۱۷	عدم مکانیابی سایت‌های مناسب پرنده‌نگاری - کوهنوردی، تفریحی و.. در اطراف روستاهای تالاب	۰,۷۱۹
۱۸	عدم حمایت خانواده‌ها از راه‌اندازی کسب‌وکارهای نوپا توسط جوانان	۰,۶۱۷

۱۹	عدم وجود اقامتگاه‌های بوم‌گردی در روستاها و کوهستان‌های اطراف تالاب	۰,۷۲۰
۲۰	فقدان امکانات و فضاهای تفریحی در روستاها	۰,۶۳۰
۲۱	عدم آگاهی مسئولان توسعه‌ای و گردشگری در زمینه تغییر وضعیت نیازها و تقاضای گردشگران (حرکت به سمت گردشگری با انگیزه‌های خاص؛ گردشگری روستایی و ژئوتوریسم)	۰,۷۷۶
۲۲	عدم وجود مکان‌هایی برای برگزاری جشنواره‌های محلی و بومی	۰,۶۸۰
۲۳	عدم تمایل گردشگران فرامنطقه‌ای جهت حضور در روستاهای اطراف تالاب	۰,۸۱۳
۲۴	عدم بهره‌گیری از آژانس‌های مسافرتی و برگزاری تورهایی با رویکردی ژئوتوریستی در تالاب	۰,۷۱۳
۲۵	فقدان طرح و برنامه منسجم تنوع بخشی اقتصادی روستاهای پیرامون تالاب زیروار منطق بر توان‌های آنها به ویژه در عرصه ژئوتوریسم	۰,۹۴۲
۲۶	عدم متنوع نمودن جاذبه‌های طبیعی اطراف تالاب	۰,۷۷۶

عامل دوم

این عامل با مقدار ویژه برابر ۱۰,۴۶ و تبیین ۱۷,۴۳ درصد واریانس‌ها، ۱۰ شاخص یا مانع را در خود جای داده‌است. با توجه به فراوانی شاخص‌های تجمع‌یافته، می‌توان این عامل را ((ضعف در تامین منابع مالی و فضای امنیتی حاکم بر روستاهای منطقه جهت تنوع بخشی اقتصادی بواسطه بهره‌گیری از توان ژئوتوریستی تالاب زیروار)) نامید. تجمع این دو مولفه نشان از اهمیت و اثرگذاری دیدگاه و رویکرد مدیریت امنیت در مناطق مرزی با وضعیت سرمایه‌گذاری و به تبع آن تنوع و پویایی اقتصادی دارد. چرا که ایجاد محیطی امنیتی، به معنی تهدید ابتدایی‌ترین نیاز به سرمایه‌گذاری و جذب سرمایه‌گذارهای خرد و کلان، یعنی امنیت روانی از بازگشت سرمایه و امنیت سرمایه‌گذاری است. در این راستا، شاخصی که با دارا بودن بیشترین بارعاملی، بیشترین تاثیر را در شکل‌گیری عامل مذکور و ارتباط با سایر شاخص‌های دارد، شاخص مدیریت تهدیدمحورانه این منطقه مرزی (بار عاملی برابر ۰,۹۳۹) است. انسداد شدید مرز به روش سنتی و تعطیلی بازارچه‌های مرزی و فقر روستاییان نشان می‌دهد که رویکرد مدیریت امنیت منطقه، تهدیدمحورانه بوده و تامین امنیت، مترادف با فقدان تهدید نظامی در منطقه دیده می‌شود تا بدین ترتیب، اهمیت اثرگذاری و ارتباط توسعه و امنیت پایدار نادیده گرفته شوند (عدم آگاهی مسئولان امنیتی از ارتباط و تاثیر تنوع بخشی و جذب سرمایه در تامین امنیت پایدار منطقه با بارعاملی ۰,۸۹۳).

قدر مسلم؛ در چنین فضایی، سرمایه‌گذاران خصوصی؛ هر چند تالاب زیروار و روستاهای اطراف آن، پتانسیل بسیار زیادی جهت گسترش ژئوتوریسم دارند اما قادر به ریسک و سرمایه‌گذاری نخواهند بود. این امر، در کنار عدم فراهم‌آوردن زمینه‌ها و حمایت‌های قانونی، موجب شده‌است تا شاخص یا مانع عدم زمینه‌سازی جهت ورود بخش خصوصی به سرمایه‌گذاری (با بار عاملی برابر ۰,۸۶۹) شکل گیرد. همچنین، توسعه اقسام وابسته به ژئوتوریسم، یعنی توریسم ورزشی و ماجراجویانه، نیاز به بهره‌مندی از فضاهای کوهستانی اطراف تالاب در این روستاهای مرزی دارد که فضای امنیتی و حضور مستمر نهادهای نظامی در این مناطق به شیوه سنتی، مانع بزرگی در راستای متنوع‌نمودن جاذبه‌های ژئوتوریستی منطقه خواهد بود. در زمینه تامین سرمایه، دیگر معضلات و چالش‌ها به عدم توانایی و تمایل مردم محلی جهت دریافت وام‌های اشتغالزایی و حضور در عرصه گردشگری روستاهای‌شان اشاره دارد که بازتابی از فقر روستاییان

می‌باشد. از سویی دیگر، بودجه دهیاری این روستاها نیز، که به عنوان مدیران محلی، نقش موثری در توسعه کسب و کارهای وابسته به ژئوتوریسم و تغییر فضای نامناسب کسب‌وکار روستاها خواهند داشت، کم و نامطلوب عنوان شده‌است (بارعاملی ۰,۷۴۸). تا توان اثرگذاری این نهاد محلی جهت ایجاد محیط مناسب و مورد نیاز راه‌اندازی کسب‌وکارهای نوپا به شدت کاهش یابد. در این ارتباط، دهیاران اظهار می‌داشتند که بودجه‌ای برای فراهم آوردن شرایط برای ورود گردشگران و اقامت در روستاها ندارند و بودجه اختصاص یافته تنها و به سختی می‌تواند امور روزمره و جاری روستاها را حمایت نماید.

جدول ۶. شاخص‌ها و بارهای عاملی تجمع یافته در عامل دوم

ردیف	شاخص‌ها	بارعاملی
۱	ورود گردشگران بیش از ظرفیت تحمل محیط روستاها در روزهای آخر هفته در فصل بهار و تابستان (البته صرفاً عبور از میان روستاها)	۰,۷۹۵
۲	مشکلات امنیتی به جهت مرزی بودن جهت رونق سایر اقسام خاص گردشگری وابسته به ژئوتوریسم در روستاهای اطراف تالاب (ماجرای جوانه، ورزشی و..)	۰,۷۶۹
۳	تغییر منظر منطقه به سمت شهری شدن	۰,۷۵۸
۴	عدم آگاهی مسئولان امنیتی از ارتباط و تاثیر تنوع بخشی و جذب سرمایه در تامین امنیت پایدار منطقه	۰,۸۹۳
۵	عدم تمایل و ناتوانی مردم محلی به دریافت وام‌های اشتغالزایی	۰,۶۱۹
۶	عدم زمینه‌سازی جهت ورود بخش خصوصی به سرمایه‌گذاری	۰,۸۶۹
۷	کمبود بودجه دهیاری‌ها	۰,۷۴۸
۸	میزان اشتغال اندک مردم منطقه در بخش گردشگری	۰,۸۵۹
۹	عدم تخصیص بودجه جهت توسعه ژئوتوریسم در منطقه	۰,۷۸۰
۱۰	مدیریت تهدید محورانه این منطقه مرزی	۰,۹۳۹

عامل سوم

این عامل با مقدار ویژه برابر ۷,۵۲ و تبیین ۱۲,۵۴ درصد واریانس‌ها، ۱۵ شاخص یا مانع را در خود جای داده‌است. با توجه به فراوانی شاخص‌های تجمع یافته، می‌توان این عامل را ((نارسایی‌های اجتماعی و فضای نامناسب کسب و کار جهت تنوع بخشی اقتصادی روستاها به واسطه بهره‌گیری از توان ژئوتوریستی تالاب زریوار)) نامید. تجمع شاخص‌های این دو مولفه در عامل یا مانع مذکور، در ابتدا؛ نشان می‌دهد که فضای کسب‌وکار و محیط اجتماعی از همدیگر تاثیرپذیر بوده و برای راه‌اندازی کسب‌وکارهای نوپا که در اینجا وابسته به ژئوتوریسم در روستاها می‌باشد، بایستی؛ علاوه بر تامین زیرساخت‌های فیزیکی، منابع مالی و مدیریت مطلوب، وضعیت محیط اجتماعی و فرهنگی مردم محلی نیز، حمایت‌کننده راه‌اندازی کسب‌وکارهای نوپای حاصل از ژئوتوریسم باشد. زمانی که همانند وضعیت روستاهای مورد مطالعه، عدم ریسک‌پذیری مردم محلی جهت راه‌اندازی کسب‌وکارهای نوپا (وابسته به ژئوتوریسم) (بار عاملی برابر ۰,۵۵۷)، فرهنگ تقدیرگرایی و وابستگی روستاییان (بار عاملی برابر ۰,۵۹۳)، عقاید متعصبانه و محدودکننده حضور زنان در فعالیت‌های گردشگری (بار عاملی برابر ۰,۷۸۵)، تمایل روستاییان به حضور در مشاغل کاذب و واسطه‌ای بواسطه مرزی بودن (بار عاملی برابر ۰,۹۳۹)، بر محیط اجتماعی روستاها

تسلط دارند، قدر مسلم؛ چنین محیطی، نمی‌تواند حمایت‌کننده یک فرد کارآفرین یا خود اشتغالی بواسطه ورود به عرصه کسب‌وکارهای ژئوتوریستی باشد. شکل‌گیری چنین محیط نامناسب اجتماعی و ارزشی، جهت حرکت به سمت راه‌اندازی کسب‌وکارهای نوپای حاصل از ژئوتوریسم را بایستی؛ به صورت ساختاری و ریشه‌ای در شاخص وجود فقر در بین خانوارهای روستایی (بار عاملی برابر ۰,۹۰۴) جست‌وجو کرد. فقر اقتصادی، فقر اجتماعی و فرهنگی را نیز به همراه می‌آورد و این تسلسل باطل، همانند منطقه مورد مطالعه؛ نتیجه‌ای جز، ایجاد محیط اجتماعی نامناسب و ارزش‌های ضد خوداشتغالی و رقابت و تنوع اقتصادی در محیط روستایی نخواهد داشت.

جدول ۷. شاخص‌ها و بارهای عاملی تجمع‌یافته در عامل سوم

ردیف	شاخص‌ها	بارعاملی
۱	فقدان رقابت اقتصادی در منطقه	۰,۸۷۰
۲	شناختن دولت به عنوان تنها متولی توسعه در روستاهای منطقه	۰,۹۵۸
۳	فقر روستاییان	۰,۹۰۴
۴	عدم اعتقاد مردم محلی و سرمایه‌داران شهری به برگشت سرمایه و سود آن با سرمایه‌گذاری در محیط روستاها	۰,۷۱۲
۵	عدم رویکرد مشارکتی مدیریت گردشگری در تالاب زریوار	۰,۷۴۱
۶	تمایل روستاییان به حضور در مشاغل کاذب و واسطه‌ای بواسطه مرزی بودن	۰,۹۳۹
۷	تخریب محیط طبیعی و محدوده تالاب زریوار توسط روستاییان	۰,۶۶۱
۸	عدم برگزاری تورهای آموزشی زمین‌شناسی و ژئومورفولوژیکی در منطقه	۰,۸۵۳
۹	شکست کسب‌وکارها و سرمایه‌گذاری‌های قبلی در سطح روستاها و بازتاب آن در میان مردم شهری و روستایی	۰,۶۱۷
۱۰	عقاید متعصبانه و محدودکننده حضور زنان در فعالیت‌های گردشگری	۰,۷۸۵
۱۱	وضعیت نامناسب دفع زباله و فاضلاب‌های روستاهای مجاور تالاب	۰,۷۳۷
۱۲	عدم بهره‌گیری از ابزارهای تبلیغاتی مختلف در راستای بازاریابی	۰,۸۹۶
۱۳	فرهنگ تقدیرگرایی و وابستگی روستاییان	۰,۵۹۳
۱۴	عدم شبکه‌سازی و تشویق سرمایه‌داران بومی روستاها جهت بازگشت سرمایه (از شهر) و سرمایه‌گذاری بر روی توانمندی ژئوتوریستی روستاها	۰,۸۹۵
۱۵	عدم ریسک‌پذیری مردم محلی جهت راه‌اندازی کسب‌وکارهای نوپا (وابسته به ژئوتوریسم)	۰,۵۵۷

عامل چهارم

این عامل با مقدار ویژه برابر ۶,۲۸ و تبیین ۱۰,۴۷ درصد واریانس‌ها، ۹ شاخص یا مانع را در خود جای داده‌است. با توجه به فراوانی شاخص‌های تجمع‌یافته، می‌توان این عامل را ((ضعف در بازاریابی و آموزش و کمبود تقاضا جهت توسعه ژئوتوریسم در روستاهای حاشیه تالاب زریوار)) نامید. در ابتدا؛ تجمع شاخص‌های مرتبط با دو مولفه بازاریابی، آموزش و تبلیغات از بعد عرضه سیستم گردشگری با وضعیت تقاضا که مرتبط با گردشگران می‌باشد؛ نشان از اثرگذاری این دو بعد بر یکدیگر بوده و اینکه توسعه ژئوتوریسم در روستاهای منطقه تنها زمانی حاصل می‌آید که برای این توان و بازار، تقاضا جذب گردد و

این امر از طریق بازاریابی مطلوب، امکان‌پذیر خواهد شد. در ارتباط با وضعیت آموزش آنچه که مورد اهمیت است و تجمع شاخص‌های عدم آموزش مسئولان در بخش‌ها و نهادهای مختلف مرتبط با مدیریت و توسعه روستاهای منطقه در ارتباط با اثرگذاری ژئوتوریسم در توسعه روستاهای حاشیه تالاب (با بارعاملی برابر ۰,۷۰۳) و عدم آموزش مردم محلی در ارتباط با نحوه فعالیت در عرصه گردشگری (با بارعاملی برابر ۰,۸۴۴) نیز، نشان می‌دهند؛ آموزش مستمر به عنوان یکی از اصول اساسی توسعه پایدار گردشگری که ژئوتوریسم نیز بر پایه آن می‌باشد، لازمه توسعه این قسم از گردشگری در مقاصد آن است. چرا که با آموزش مستمر، دست‌اندرکاران و مردم محلی، می‌توان بسیاری از موانع اداری، اجتماعی و فرهنگی را از میان برداشت و به آگاهی و ظرفیت‌سازی در میان مردم محلی در راستای پذیرش و توسعه ژئوتوریسم پرداخت. در میان شاخص‌های تجمع‌یافته در این عامل، کمبود تبلیغات با دارا بودن بیشترین بارعاملی (بارعاملی برابر ۰,۸۸۰)، دارای بیشترین اثرگذاری و همبستگی با عامل مذکور می‌باشد. در این ارتباط، می‌توان به شاخص شناخت و آگاهی اندک گردشگران ورودی به شهرستان از پتانسیل‌های طبیعت‌گردی روستاهای مجاور تالاب زیروار (بارعاملی برابر ۰,۷۶۱) اشاره داشت که نشان از ضعف تبلیغات در توسعه گردشگری و جذب گردشگران دارد، در مصاحبه‌ها گردشگران از وجود این روستاها که با فاصله اندکی از تالاب قرار گرفته و دارای محیط بکر طبیعی هستند؛ اظهار بی‌اطلاعی کرده و بیان می‌کردند که به صورت اتفاقی با پیشنهاد افراد محلی به اینجا آمده‌ایم. به واقع، هرچند؛ مقاصد گردشگری دارای مطلوبترین جاذبه‌ها باشند اما بدون تبلیغات و معرفی در انزوا خواهند ماند. در زمینه وضعیت تقاضا که مرتبط با وضعیت گردشگران ورودی است؛ شاخص‌های تجمع‌یافته، یعنی؛ مدت اقامت کوتاه گردشگران در تالاب (صرفاً بازدید از تالاب)، تمایل اندک گردشگران به صرف هزینه و شناخت و آگاهی اندک گردشگران ورودی به شهرستان از پتانسیل‌های طبیعت‌گردی روستاهای مجاور تالاب زیروار که به عنوان نارسایی‌های بعد تقاضا مشخص شده‌اند را می‌توان بازتابی از ضعف‌ها و نارسایی‌های متعدد در بخش عرضه گردشگری منطقه روستایی مورد مطالعه در راستای گسترش ژئوتوریسم دانست. در واقع، ضعف‌های عرصه خدمات و امکانات، آموزش و اطلاع‌رسانی، سرمایه‌گذاری، حمل و نقل و ارتباطات و بازاریابی و تبلیغات موجب شده‌اند تا سطح تقاضای برای بازدید از منطقه و میزان هزینه کرد گردشگران نیز، نامطلوب شود و توان ژئوتوریستی روستاها کشف نشده و بدون تقاضا باقی بماند.

جدول ۸. شاخص‌ها و بارهای عاملی تجمع‌یافته در عامل چهارم

ردیف	شاخص‌ها	بارعاملی
۱	کمبود تبلیغات	۰,۸۸۰
۲	مشکلات مرتبط با مالکیت زمین‌های مجاور تالاب جهت سرمایه‌گذاری و بهره‌گیری در زمینه توسعه ژئوتوریسم	۰,۷۵۸
۳	مدت اقامت کوتاه گردشگران در تالاب (صرفاً بازدید از تالاب)	۰,۶۹۰
۴	تلقی صرفاً تجاری از مرز (تاکید بر رونق تجارت مرزی) در مدیریت آن	۰,۷۹۵
۵	شناخت و آگاهی اندک گردشگران ورودی به شهرستان از پتانسیل‌های طبیعت‌گردی روستاهای مجاور تالاب زریوار	۰,۷۶۱
۶	تمایل اندک گردشگران به صرف هزینه	۰,۷۹۷
۷	عدم آموزش مردم محلی در ارتباط با نحوه فعالیت در عرصه گردشگری	۰,۸۴۴
۸	عدم اجرای کامل طرح‌های هادی	۰,۵۹۴
۹	عدم آموزش مسئولان در بخش‌ها و نهادهای مختلف مرتبط با مدیریت و توسعه روستاهای منطقه در ارتباط با اثرگذاری ژئوتوریسم در توسعه روستاهای حاشیه تالاب	۰,۷۰۳

(۵) نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف آسیب‌شناسی وضعیت نامطلوب بهره‌مندی نواحی روستایی اطراف تالاب زریوار از توان ژئوتوریستی این دریاچه در جهت راه‌اندازی کسب‌وکارهای خرد و تنوع بخشی اقتصادی انجام گرفت. در این ارتباط نیز، سوال اصلی پژوهش، این مطلب بود که مهمترین، موانع و مشکلات موثر بر عدم بهره‌مندی نواحی روستایی اطراف تالاب زریوار از توان ژئوتوریستی آن در راستای تنوع بخشی اقتصادی کدامند؟ در این راستا نیز، یافته‌های کمی و کیفی پژوهش، هم راستا با نتایج پژوهش‌های شفيعی و همکاران (۱۳۹۶)، احمدی و همکاران (۱۳۹۶)، ممیز و همکاران (۱۳۹۲)، یولیاواتی و همکاران (۲۰۱۶)، فارسانی و همکاران (۲۰۱۳)، روچا و سیلوا (۲۰۱۴)، نشان دادند که روستاهای همجوار تالاب زریوار با موانع و مشکلات متعددی در راستای بهره‌مندی از منافع توسعه ژئوتوریسم در عرصه تنوع‌بخشی روبرو هستند. این موانع و مشکلات در قالب ۶۰ مانع و چالش در هر دو مولفه تنوع بخشی اقتصادی و توسعه ژئوتوریسم، شناسایی گردیدند تا بتوان پی‌برد که برنامه‌ریزی جهت توسعه ژئوتوریسم در منطقه بواسطه توانمندی تالاب زریوار در روستاهای همجوار آن از طریق بهبود وضعیت در هر دو بعد، یعنی ایجاد فضای مناسب کسب و کار و زمینه‌های توسعه ژئوتوریسم، میسر خواهد بود. چالش‌ها و موانع شناسایی شده در قالب چهار عامل اصلی نارسایی‌های مدیریتی، ضعف برنامه‌ریزی و کمبود خدمات و امکانات مورد نیاز جهت تنوع بخشی اقتصادی و توسعه ژئوتوریسم؛ ضعف در تامین منابع مالی و فضای امنیتی حاکم بر روستاهای منطقه؛ نارسایی‌های اجتماعی و فضای نامناسب کسب و کار؛ و ضعف در بازاریابی و آموزش و کمبود تقاضا، خلاصه گردیدند.

در این میان، عامل اول، یعنی؛ نارسایی‌های مدیریتی، ضعف برنامه‌ریزی و کمبود خدمات و امکانات مورد نیاز با دارا بودن بیشترین تعداد شاخص‌ها یا موانع تجمع‌یافته و بیشترین مقدار ویژه، مهمترین و اثرگذارترین، عامل در تنوع بخشی به اقتصاد روستاهای همجوار تالاب زریوار بواسطه بهره‌مندی از توان

ژئوتوریستی این تالاب بود. بواقع در این روستاهای مرزی و منزوی، بواسطه ضعف‌های متعدد ساختارهای اقتصادی و اجتماعی، این نهادهای دولتی و وضعیت مدیریت و برنامه‌ریزی آنها است که بایستی؛ در وهله اول، محیط را جهت فعالیت اقتصادی و بهره‌گیری از توان‌ها فراهم آورد. عامل‌های تشکیل‌شده، نکات مهمی را نشان می‌دهند که از مهمترین آنها می‌توان در بخش تنوع‌بخشی اقتصادی به اهمیت ایجاد فضای مناسب کسب‌وکار در منطقه اشاره کرد. فضایی که نه تنها دارای ضعف زیرساختی، مدیریتی و مالی است، از لحاظ اجتماعی و ارزش‌های مورد نیاز حمایت‌کننده جهت حرکت به سمت راه‌اندازی و حمایت از کسب و کارهای نوپای گردشگری نیز، در وضعیت رضایت بخشی قرار ندارد، وضعیتی که ریشه در فقر روستاییان دارد. همچنین، مشخص‌شدن نحوه و رویکرد تامین امنیت در این منطقه مرزی به عنوان عاملی اثرگذار در تنوع‌بخشی اقتصادی روستاهای منطقه بواسطه توسعه ژئوتوریسم در ابتدا؛ نشان می‌دهد که بایستی؛ گردشگری را به مانند یک سیستم و مجموعه دید و تمامی شرایط و زیرمجموعه‌ها(عرضه و تقاضا) در ارتباط تنگاتنگی با همدیگر بوده و چنانچه، قصد توسعه اقسام مختلف گردشگری را داریم، بایستی؛ تمامی عناصر و بسترها از لحاظ کمی و کیفی در وضعیت مناسب، همگرا و حمایت‌کننده یکدیگر باشند، برخلاف وضع موجود منطقه که دید تهدید محورانه موجب‌شده تا اهمیت و نقش تنوع‌بخشی و توسعه روستاها برپایه توانمندی ژئوتوریستی‌شان در تامین امنیت پایدار با هزینه بسیار کمتر، درک نگردد. از سویی دیگر، وجود فضایی امنیتی، موجب می‌شود تا امنیت روانی برای سرمایه‌گذاران جهت انجام ریسک سرمایه‌گذاری در این منطقه حاصل نگردد و با توجه به کمبود بودجه از یک سو و فقر مردم محلی از سویی دیگر، کمبود منابع مالی به عنوان مانعی مهم در توسعه هر نوع کسب‌وکاری تلقی گردد. از سویی دیگر، مسئولان توسعه‌ای منطقه به دلیل عدم رصد تغییرات بازار گردشگری، هنوز هم بر شهر مریوان و گسترش گردشگری انبوه که در وضعیت کنونی نیز، جنبه نابسامان به خود گرفته‌است؛ تاکید دارند که این امر موجب شده تا به ژئوتوریسم به عنوان گونه خاص گردشگری منطقه توجهی نگردد، نواحی روستایی نتوانند با شهر مریوان در جذب گردشگران رقابت نمایند یا مکمل با آن عمل نمایند و تالاب زیریوار نیز، در معرض تهدیدهای بسیاری به لحاظ محیطی قرارگیرد.

در نهایت؛ با توجه به یافته‌های حاصله، راهکارهای زیر در جهت تنوع‌بخشی به فضای کسب و کار روستاهای حاشیه تالاب زیریوار بواسطه بهره‌مندی از توان ژئوتوریستی این تالاب پیشنهاد می‌گردند. لازم به ذکر است؛ راهکارهایی پیشنهاد شده‌اند که کلی‌تر بوده و در صورت اجرای آنها می‌توان موانع وابسته و جزئی‌تر را از میان برداشت.

در ابتدا، نیاز است که کارگروهی واحد و زیر نظر فرمانداری شهرستان مریوان، مرکب از تمامی ارگان‌ها و سازمان‌های مرتبط با توسعه روستاهای حاشیه تالاب زیریوار و با حضور نمایندگانی از مردم محلی تشکیل گردد و امور مرتبط با توسعه ژئوتوریسم و رونق کسب‌وکارهای مرتبط با آن را در این منطقه برنامه‌ریزی، هماهنگ و پیگیری نماید. نیاز است تا دید مدیریت تهدید محورانه در تامین امنیت این منطقه مرزی به دیدی فرصت محورانه تبدیل گردد و در کنار محافظت از مرز به روش‌های نوین، بهره‌گیری از توان ژئوتوریستی تالاب زیریوار و راه‌اندازی کسب‌وکارهای وابسته به آن برای توسعه این

روستاهای مرزی، مترادف با حرکت در مسیر تامین امنیت پایدار تلقی شود. تدوین طرح جامع توسعه‌ای ژئوتوریسم در روستاهای منطقه که در آن انواع کسب‌وکارهای و زمینه‌های مرتبط با آن، پیش‌بینی و در نظر گرفته‌شود، گامی مهم در راستای حرکت هدفمند و موثرتر، جهت بهره‌مندی از توان ژئوتوریستی تالاب زریوار برای روستاهای حاشیه آن خواهد بود. در این طرح، بایستی؛ برنامه‌ریزی‌های لازم جهت بهره‌مندی از منافع ژئوتوریسم تالاب زریوار در تمامی طول سال و تغییر وضعیت موجود گردشگری فصلی منطقه انجام گیرد. حفاظت از تالاب زریوار یکی از اولویت‌های مهم می‌باشد چرا که این تالاب هم اکنون نیز با تهدیدهای جدی در عرصه گسترش گردشگری انبوه و ورود زباله و فاضلاب از جانب روستاهای حاشیه آن روبرو است. با توجه به حضور انجمن‌های زیست محیطی و فرهنگی در منطقه همکاری با این انجمن‌ها می‌تواند، اثربخشی و موفقیت برنامه‌های وابسته به توسعه ژئوتوریسم و ایجاد فضای مناسب کسب‌وکار را برای روستاهای حاشیه تالاب زریوار تسهیل نماید.

تغییر دید مدیران توسعه‌ای و گردشگری منطقه در ابتدا به دید سیستمی در مدیریت گردشگری و سپس؛ تغییر رویه در تاکید بر توسعه گردشگری انبوه در تالاب زریوار و اهمیت بخشیدن به شهر مریوان به سمت تاکید بر گسترش گردشگری با انگیزه‌های ژئوتوریستی و خاص دیگر (گردشگری ورزشی، روستایی، ماجراجویانه و...) و نیز، توجه به روستاهای حاشیه تالاب به منظور حضور در بازار گردشگری منطقه برای این روستاها، بسیار ضروری است. در این راستا می‌توان، توان ژئوتوریستی این روستاها را مکمل با توانمندی‌های گردشگری تجاری، فرهنگی، مذهبی و طبیعی شهر مریوان نمود. تامین سرمایه به دلیل فقر روستاییان، جهت راه‌اندازی کسب‌وکارهای وابسته به ژئوتوریسم، بسیار دارای اهمیت خواهد بود. در این راستا بایستی؛ با ارائه تسهیلات، حمایت‌ها و مشوق‌های کافی، سعی در جذب سرمایه‌گذاران نمود، در این ارتباط، اولویت؛ جذب سرمایه‌داران بومی جهت بازگشت سرمایه به روستاها است. فعال نمودن بازارچه‌های مرزی و فعالیت روستاییان در آنها، تخصیص وام‌هایی بدون بروکراسی اداری و با بهره اندک و بلندمدت برای روستاییان فعال در عرصه اقتصاد روستاها نیز از دیگر راهکارهای تامین سرمایه و تشویق روستاییان به راه‌اندازی کسب‌وکارها جدید وابسته به گردشگری در روستاها خواهد بود. تشکیل صندوق‌های محلی و تعاونی از پس‌اندازهای خرد روستاییان و تقویت آنها به منظور حمایت از صاحبان کسب‌وکارهای نوپا در روستاها می‌تواند گام مهمی در تغییر نگاه و ارزش‌های موجود (تقدیرگرایی، وابستگی، عدم حمایت از کسب‌وکارهای نوپا) به سمت خوداشتغالی و ریسک‌پذیری روستاییان باشد. افزایش فعالیت‌هایی در راستای بازاریابی و تبلیغات با انواع ابزارهای تبلیغاتی، نیاز مبرم روستاهای منطقه جهت معرفی و جذب ژئوتوریست‌ها و گردشگران تالاب زریوار به این روستاها است.

آموزش مستمر به عنوان یکی از اصول اساسی در زمینه توانمندسازی روستاییان می‌تواند زمینه‌ساز تغییر فضای نامناسب اجتماعی و باورهای فردی در راستای حضور در فعالیت‌های اقتصادی و نیز، پذیرش گردشگران و فعالیت در عرصه ژئوتوریسم باشد.

حرکت به سمت برندسازی برای این روستاها بسیار ضروری است؛ چرا که می‌توانند از تالاب زریوار و محیط بکر روستاها در اطراف این تالاب به عنوان برندی جذاب بهره ببرند. تنوع بخشیدن به جاذبه‌های

گردشگری منطقه در کنار توان ژئوتوریستی تالاب زریوار که البته نیازمند تامین زیرساخت‌ها و خدمات اقامتی و رفاهی به ویژه ایجاد اقامتگاه‌های بومگردی و مراکز اقامت شبانه درکوهستان و اراضی باغی مشرف به تالاب می‌باشد، می‌تواند گام موثری در راستای افزایش مدت اقامت و میزان هزینه کرد گردشگران و به تبع آن رونق کسب‌وکارهای حاصل از ژئوتوریسم در روستاها باشد. همچنین، بهبود وضعیت راه‌های ارتباطی این روستاها با یکدیگر که با فاصله اندکی از همدیگر قراردارند، بایستی در کوتاه مدت انجام گیرد.

۶ منابع

- احمدی، منیژه، چراغی، مهدی و سلطانی، مینا، (۱۳۹۶)، تحلیل عوامل موثر بر توسعه اکوتوریسم در نواحی روستایی شهرستان زنجان (مورد: روستاهای دشت سهرین)، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال ۶، ویژه‌نامه گردشگری روستایی، صص ۲۳۱-۲۱۵.
- بابازاده، مطهره، جعفری، ناصر و نقی ژاد، علیرضا، (۱۳۹۵)، مطالعه پوشش گیاهی و کورولوژی تالاب بین‌المللی فریدون کنار، فصلنامه اکوبیولوژی تالاب، سال ۷، شماره ۲۴، صص ۷۸-۷۱.
- جدیدی، رضا و بدری، نازنین، (۱۳۹۵)، ژئوتوریسم و ژئوپارک، عناصر کارآمد در ارتقای اقتصاد شهری و روستایی (مطالعه موردی: استان کرمانشاه)، اولین همایش بین‌المللی اقتصاد شهری، انجمن علمی اقتصاد شهری ایران.
- جعفری، شیرکوه، ساقیه، یوسف، دژکام، صادق، علویان، سمیه سادات، یعقوب‌زاده، مریم و دانه‌کار، افشین، (۱۳۹۲)، تدوین راهبردهای مدیریتی حفاظت از تالاب میانکاله با استفاده از تجزیه و تحلیل swot، فصلنامه اکوبیولوژی تالاب، سال ۵، شماره ۱۶، صص ۱۸-۵.
- جوان، جعفر و قاسمی، مریم، (۱۳۹۳)، تبیین رابطه تنوع‌بخشی فعالیت‌های اقتصادی و توسعه پایدار روستایی، پژوهش‌های روستایی، سال ۵، شماره ۲، صص ۲۶۲-۲۳۷.
- دانشور، ژیان، (۱۳۹۸)، شناسایی زمینه‌های ایجاد کسب‌وکارهای خرد، موانع و راهکارهای جذب سرمایه آنها جهت تنوع بخشی به اقتصاد روستاهای شهرستان مریوان، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، به راهنمایی دکتر سعدی محمدی، دانشگاه پیام نور.
- سجاسی قیداری، حمدالله، صادق‌قلو، طاهره و تشکوری فرد، اسماعیل، (۱۳۹۵)، سنجش سطح دارایی‌های معیشتی در مناطق روستایی با رویکرد معیشت پایدار (مطالعه موردی: روستاهای شهرستان تایباد)، فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی، سال ۱، شماره ۱۳، صص: ۲۶۱-۱۹۷.
- شفیعی، زاهد، فارسانی، ندا و عبدالله پور، مریم، (۱۳۹۶)، پارامترهای کلیدی در ساخت و مدیریت برند در روستاهای ژئوتوریسمی استان اصفهان (مطالعه موردی: روستاهای مصر و گرمه)، مجله پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی، سال ۶، شماره ۲، صص ۲۲۴-۲۱۴.
- صالحی، صادق و اشکیکی، عاطفه، (۱۳۹۲)، ارزیابی مدل مشارکتی تالاب‌ها از نظر جامعه محلی (مطالعه موردی: تالاب انزلی)، فصلنامه علوم محیطی، سال ۱۱، شماره ۱، صص ۱۱۸-۱۰۵.
- طیب‌نیا، سیدهدادی و برادران، سمیه، (۱۳۹۳)، بررسی عوامل موثر بر متنوع‌سازی فعالیت‌های اقتصادی در روستاهای مرزی شهرستان مریوان، فصلنامه دانش انتظامی استان کردستان، سال ۱، شماره ۱۹، صص ۱۸-۱.

- علیپور، خلیل و پایدار، ابوذر، (۱۳۹۵)، ارائه مدل آمایشی راهکارهای بهبود معیشت روستاییان با تاکید بر امنیت پایدار، فصلنامه جغرافیا و توسعه، سال ۱۴، شماره ۴۴، صص ۶۴-۴۵.
- غنیان، منصور، تقی بیگی، معصومه و شرفی، لیلا، (۱۳۹۵)، بررسی موانع بهبود فضای کسب و کار در حوزه گردشگری روستایی منطقه ریجاب با استفاده از تئوری بنیانی، مجله پژوهش‌های ترویج و آموزش کشاورزی، دوره ۹، شماره ۱، صص ۴۱-۵۵.
- فراهانی، حسین، ویسی، فرزاد و منوچهری، سوران، (۱۳۹۶)، تحلیل عوامل رشد گردشگری روستایی بخش خاوومیرآباد شهرستان مریوان، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، دوره ۶، ویژه‌نامه گردشگری روستایی، صص ۷۷-۹۶.
- کاظمی، مهدی، (۱۳۹۰)، مدیریت گردشگری، انتشارات سمت، تهران.
- محمدی، سعدی و رستمی، خدیجه، (۱۳۹۸)، تدوین راهبردهای متنوع‌سازی اقتصاد روستاها(مورد: بخش خاوومیرآباد در شهرستان مریوان)، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال ۸، شماره ۲۸، صص ۲۰۱-۲۲۸.
- مطیعی لنگرودی، سید حسن و ازگمی، زهرا، (۱۳۹۶)، پیامدهای اقتصادی توسعه فعالیت‌های گردشگری روستایی در شهرستان بندرانزلی(مورد: دهستان لیچارکی حسن رود)، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال ششم، شماره سوم، پیاپی ۲۱، صص ۱۶-۱.
- ممیز، آیت‌اله، عباسی، مهدی و قاسمی، عاطفه، (۱۳۹۲)، آینده فرصت‌های کارآفرینی در حوزه زمین‌گردی(مطالعه موردی: منطقه جلفا)، نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، سال ۱۲، شماره ۲۶، صص ۷-۲۲.
- Allan, M. (2019). **Geological Society**. London, Special Publications.
- Anania, G., Jan,C.B., Buckwell, A.,&Colson, F.(2003). **Policy Vision for Sustainable Rural Economies in an Enlarged Europe**. Studies in Spatial Development. Akademie für Raumforschung und Landesplanung. Studies in Spatial Development, No. 4, Hannover.
- Assan, J.(2014). **Livelihood Diversification and Sustainability of Rural Non-Farm Enterprises in Ghana**. Journal of Management and Sustainability. VOL. 4, No 1, pp.1-12.
- Beigi, H., & Khademolhoseini, A.(2010). **Geotourism investments of Iran wetlands**. International Conference on Environmental Engineering and Applications. Singapore. DOI: 10.1109/ICEEA.2010.5596155.
- Beigi, H., & Pakzad, M.(2010). **Investigating Geotourism capabilities of the Gavkhoni Wetland according to the SWOT model**. WIT Transactions on Ecology and the Environment. VOL. 16, No 6, pp.169-179.
- Belij, M., Đurđić, S., & Stojković, S.(2018). **The evaluation of geoheritage for geotourism development: case study on the potential geopark DJERDAP**. Collection of papers - faculty of geography at the university of Belgrade. VOL. 66, No 2, pp.121-131.
- Boley, B., Polovitz Norma, N., & Bosak, K.(2010). **Measuring Geotourism: Developing and Testing the Geotraveler Tendency Scale (GTS)**. Journal of Travel Research. VOL. 50, No 5, pp.567-578.
- Ehsan, S., Ara Begum, R., & Shafeea Leman, M.(2016). **Competitive Advantage of Geotourism Market in Malaysia: A Comparison among SEAN Economies**. Procedia - Social and Behavioral Sciences. VOL. 219, No 31, pp.228-234.
- Ellis, F., & Allison, E.(2004). **Livelihood diversification and natural resource access, LSP Working Paper**. Access to Natural Resources Sub-Programme Livelihood Diversification and Enterprise Development Sub-programme food and agriculture organization of the united nations livelihood support programme (lsp).
- Ellis, F.(1999). **Rural livelihood diversity in developing countries: evidence and policy implications**. the material that follows has been provided by the overseas development institute. Natural Resource Perspectives. No 40, pp.1-10.
- Escorihuela, J.(2017). **The Contribution of the Geotourism to the Sustainable Development: The Role of Geoethics**. Arch & Anthropol. VOL. 3, No 1, pp.66-69.
- Farsani, N., coelho, c, & costa, c.(2013). **Rural Geotourism: A New Tourism Product**, Acta Geoturistica. VOL. 4, No 1, pp.1-10.

- Ginting., N., & andy, F.(2018). **Implementation of geotourism concept in developing natural tourist attraction at parbaba village, Toba's caldera.** IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science.
- Mero, P. C., Franco, H.G., & Briones, J., & Caldevilla ,P.(2018). **Geotourism and Local Development Based on Geological and Mining Sites Utilization, Zaruma-Portovelo, Ecuador.** Geosciences. VOL. 8, No 6, pp.2-18.
- Newsome, D., Dowling, R., & Leung, Y.(2012). **The nature and management of geotourism: A case study of two established iconic geotourism destinations.**Tourism Management Perspectives. VOL. 1, No 2, pp.19-27.
- Newsome, D., & Dowling, R.(2018). **Geotourism: definition, characteristics and international perspectives** . Chapter 1. Edward Elgar Publishing.
- Ólafsdóttir, R., & Edita T.(2018). **Geotourism: A Systematic Literature Review,** Geosciences. VOL. 2, No 1, pp.1-11.
- Rocha, F., & Silva. F.(2014). **Geotourism, Medical Geology and local development: Cape Verde case study.** Journal of African Earth Sciences. VOL. 99, No 18, pp.735-742.
- Tavares, M., & Henriques, M. H.(2012). **The impact of tourism in a fragile wetland ecosystem in Angola: the Arco (Namibe) case study.**WIT Transactions on Ecology and The Environment. VOL. 161, No 20, pp.205-215.
- Vincent, A., Kwaji, B., & Umar, J.(2018). **An Overview of Geotourism Potentials in Managing the Menace of Insecurity within Mubi Region and Environs, North Eastern Nigeria.** International Journal of Engineering Research & Technology (IJERT). VOL. 7, No 7, pp.20-31.
- Wéber, Z., Bujdosó, Z., & Tenk, A.(2015). **Utilization of geoheritage in tourism development.** Procedia - Social and Behavioral Sciences. VOL. 188, No 6, pp.316-324.
- Yuliawati, A. K., Nur Pribad, K. M, & Dwi Hadian, S. (2016). **Geotourism Resources as Part of Sustainable Development in Geopark Indonesia.** 1st Global Conference on Business, Management and Entrepreneurship. <https://doi.org/10.2991/gcbme-16.2016.178>.